

2013

Bacheloropgave

Stig Olesen og Mikkel
Gammelgaard

[INSTRUMENTALISERING, DANNEELSE OG OPHAVSRET]

Abstract:

This Bachelor paper has the objective to extract the historical essence of Danish cultural instrumentalism with regards to the practices of the Danish public libraries. In a discussion of the different rationalities of cultural instrumentalism, and by setting them in a historical context, this paper will pursue the possibilities of utilizing cultural instrumentalism in modern setting. Furthermore – to this end, a discussion of modern takes on the cultural instrumentalism will serve to illuminate whether the criticism of the instrumentalism has a rational foundation in relation to the Danish public library.

Indhold

Indledning(Fælles).....	2
Problemformulering:(Fælles).....	3
Teori og Materiale(Fælles).....	4
Metode(Fælles).....	4
Rids af den danske bibliotekshistorie(Stig).....	5
Oplysningsbegrebet og det danske folkebibliotek(Mikkel).....	7
Instrumentalisering, Værdi- og målrationalitet(Stig).....	10
Rationaler(Stig).....	12
Oplysning og social forandring(Mikkel).....	13
Det økonomiske rationale(Mikkel).....	14
Underholdningsrationalet(Mikkel).....	15
Ekspressiv logik(Stig).....	16
Dannelse i fire rumlige dimensioner(Mikkel).....	20
Ophavsret og bibliotekets udfordringer(Stig).....	22
Ereolen.dk og ebib.dk(Mikkel).....	24
Opsummering(Fælles).....	26
Personlig dannelse(Mikkel).....	26
Kategorial- og almendannelse(Stig).....	32
Analyse af biblioteksinstitutionens historiske dannelsesrationaler(Fælles).....	36
Analyse af instrumentaliseringskritikken(Fælles).....	39
Analyse af folkebiblioteket i vidensamfundet(Fælles).....	42
Analyse af de ophavsretlige udfordringer for biblioteket(Fælles).....	43
Konklusion(Fælles).....	44

Litteratur.....	48
Internetressourcer.....	49
Supplerende litteratur	49

Indledning

Som to studerende ved Det Informationsvidenskabelige Akademi falder det lige for, i en moderne virkelighed, hvor biblioteket og bogen er under pres i et nyt medie- og kulturlandskab, at undersøge og beskæftige sig med bibliotekets funktion og eksistensberettigelse. Hvilken funktion har biblioteket i en samfundsmæssig sammenhæng, og hvordan kommer den til udtryk. Dette spørgsmål har vi bl.a. fundet i forbindelse med rapporten 'folkebiblioteket i vidensamfundet', hvor forfatterne foreslår en ny model for biblioteket. Her bliver begreber som innovation og performativ udfoldelse bragt på banen som centrale indholdsområder. At sådanne begreber skulle indgå i biblioteket er der blevet sået tvivl om. I en kronik i Weekendavisen 1. marts 2013, stiller Søren Stål Balslev sig meget tvivlende overfor det nye mediatek i Århus. Han spørger derfor, om bibliotekerne skal lave andet end at låne bøger ud? I hans optik er det et kulturkritisk angreb på moderne forestillinger om biblioteksvæsen og begreber som dannelse, civilisering og empowerment. Sidstnævnte begreb har ikke en lang traditionshistorie i Danmark, men bl.a. Dorte Skot-Hansen bruger begrebet om at styrke eller opkvalificere. Ud fra et biblioteksfagligt synspunkt kunne Balslevs betragtning synes at være en naiv og meget lidt historiebevidst betragtning, men spørgsmålet fortjener dog et kvalificeret svar.

Biblioteket har gennem sin udviklingshistorie signaleret, at det ville mere end blot at låne bøger ud. I et klassisk dannesperspektiv, som bl.a. kommer til udtryk i det materiale dannelsesbegreb hos Wolfgang Klafki, ville man gøre folk til bedre borgere gennem oplysning, senere ville man myndiggøre folk og på den måde styrke demokratiet. I den senere tid har man ønsket at gøre folk til forbrugere af kulturen – dette udtrykkes bl.a. hos Joli Jensen.

Det som biblioteket har ønsket at udrette, har igennem kulturhistorien været italesat som, dannelse og dannesrationaler. Vi vil derfor i denne opgave beskæftige os mere indgående med

begrebet dannelse. Biblioteket, som det tager sig ud i dag, kan, lidt provokerende, siges at være blevet reduceret til en ureflekteret formidler af kultur og underholdningsstof. Tidligere forestillinger om dannelse opfattes mange steder som elitære og patroniserende, hvor eksempelvis den amerikanske professor Joli Jensen, i sin redegørelse for den ekspressive logik, mistænkeliggør enhver form for instrumentalisering af kulturen, og hun sætter spørgsmålstegn ved ideen om et skel imellem fin- og populærkultur. Instrumentalisering forstås i denne forbindelse som det at bruge kulturen som redskab til at opnå et formål.

Vi har for nylig på IVA Aalborg haft besøg af statsbibliotekets indkøbsansvarlige, Harald Von Hielmcrone, der i et oplæg af to omgange, bl.a. gav sit bud på fremtidige udfordringer for biblioteket. Her gav han udtryk for, at ideen om biblioteket, som et sted fyldt med bøger, cd'er, aviser m.m. – altså fysisk materiale – hører fortiden til. Han berettede om, hvordan nye elektroniske medier, fx e-bogen og lydbogen, vinder stadigt større terræn, og han opfordrede i denne anledning os, som studerende ved IVA, til at tage stilling til, hvordan vi ser os selv som fagfolk i denne virkelighed.

Bl.a. gjorde han opmærksom på, at de juridiske principper for elektroniske medier er noget anderledes end for de fysiske, og dette gør det vanskeligt for biblioteket at leve op til loven om biblioteksvirksomhed. Dette kommer til udtryk ved, at man i loven bl.a. kan se, at der lov om er ligestilling mellem medierne, hvilket vil sige, at netbaserede medier, i biblioteket, bør tilbydes på lige linje med de fysiske eksemplarer. Samtidig kommer det til at udfordre den demokratiske fordring for biblioteket, der indebærer, at alle borgere må sikres fri og lige adgang til det nedfældede kundskabsunivers. Denne udfordring for biblioteket samt spørgsmålene om dannelse og den instrumentelle tilgang til kulturen fører os frem til følgende problemformulering:

Problemformulering:

Med udgangspunkt i biblioteket som institution, og de rammer, der er sat for den, ønsker vi at undersøge, hvilke nutidige betingelser, der kan tænkes for et dannelsesbegreb og en instrumentalisering af kulturen; og i hvilken grad markedet og ophavsretlige rammer for elektroniske medier sætter begrænsninger på en institutionel instrumentalisering af kulturen. Det fører til følgende undersøgelsesspørgsmål:

- Hvilke historiske dannelsesrationaler kan vi identificere for biblioteksinstitutionen, og hvilke ideologier har været på spil?
- Hvorfor har instrumentalisering af kulturen givet anledning til kritik, kan den kritik imødegås, og hvad er et tidssvarende bud på dannelse?
- Hvordan kan biblioteket praktisere nuværende eller fremtidige ideer om dannelse og instrumentalisering af kultur, i en virkelighed, hvor materialeudvalget er udfordret af forskellige medier, markedsbetingelser og lovgivning om ophavsret?

Teori og Materiale

For at blive klogere på de historiske dannelsesrationaler og bibliotekets grundlæggelse, vil vi bl.a. inddrage Anders Ørom, Leif Emerek og Dorte Skot-Hansen, der alle, hver især, beskriver aspekter af bibliotekernes og bibliotekarprofessionens historie. De forskellige rationaler vil desuden blive yderligere rammesat med udgangspunkt i Dorte Skot-Hansen, Casper Hvenegaard Rasmussen og Henrik Jochumsen.

Med bidrag fra Joli Jensen, Wolfgang Klafki, Dorte Skot-Hansen og Lars Geer Hammershøj, vil vi bl.a. belyse kulturens instrumentalisering, en problematisering af samme og et potentielt moderne dannelsesrationale. Vi vil inddrage filosof og idehistoriker Lars-Henrik Schmidt der bl.a. har givet et bud på et moderne dannelsesperspektiv. Disse elementer skal alle bidrage til en komparativ analyse af dannelsesperspektivet, som det fremstår hos de enkelte teoretikere.

Træk ved markedet, medielandskabet og ophavsretten samt de udfordringer, de repræsenterer for biblioteker og biblioteksvæsen, vil blive belyst ved brug af lovtekster, samt ophavsretlige betingelser, som bl.a. Harald von Hielmcrone redegør for. Vi vil i denne sammenhæng inddrage relevant litteratur, der vil illustrere problemernes omfang.

Metode

Vores metode vil primært bestå i en komparativ analyse af forskellige dannelsesforestillinger sat i en historisk ramme. Yderligere vil vi, gennem nyere kulturpolitiske visioner belyse de forskellige forestillingers aktualitet. For at kunne behandle oplysnings- og dannelsesideerne i en

bibliotekssammenhæng i Danmark, vil vi i det følgende skitsere den historiske udvikling af dannelses- og oplysningsbegrebet i et dansk forløb.

Rids af den danske bibliotekshistorie

Anders Ørom beskriver i sin artikel, "oplysning, demokrati og dannelse" (Ørom 1993), hvordan biblioteket i en dansk sammenhæng har forandret sig gennem tiden. Her fremgår det bl.a., at "*Ideen om det enkelte menneskes frie og lige adgang til det nedfældede kundskabsunivers, starter for alvor i oplysningstiden.*" (Ørom 1993, s. 135) Ved dette forstås, at adgangen til kundskaber ikke udelukkende skal være forbeholdt borgerklassen og adelen, men arbejderklassen og landalmuen skal ligeledes have adgang til kundskaber. Før oplysningstiden havde biblioteket i højere grad en bogopbevaringsfunktion, og adgangen til bøgerne var forbeholdt de privilegerede klasser, dvs., adel og borgerskab. I denne forbindelse kan man pege på, at begrebet bibliotek er en sammensætning af de græske ord; *biblion*, der betyder bog, og *theke*, der betyder opbevaringssted. (Dahlkild 2006, s. 122) Ideerne om oplysning af almuen bliver født af revolutionerne, men i en dansk sammenhæng bliver de betragtet som farlige, da den ses som en trussel mod magthaverne i det bestående samfund, og ideen om den frie videnskommunikation er i nogen udstrækning begrænset. (Ørom 1993, s.137)

I en dansk sammenhæng er der, omkring år 1850, to positioner, der gør sig gældende for et oplysningsprojekt; på den ene side Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug (Trykkefrihedsselskabet), og på den anden side Grundtvigs ideer om oplysning. Trykkefrihedsselskabet var, udover aktivitet i forbindelse med censurlovgivningen, også beskæftiget med, hvad de forstod som ideen om almen oplysning. Denne oplysning retter sig mod alle borgerklasser og omfatter både menneskets sind og smag. Selskabet fremstillier en anbefalet bibliografi i 1844, der har titlen "*fortegnelse over skrifter til læsning for menigmand, fornemmelig til brug for bestyrere af sognebibliotheker med et anhang om sognebibliotheker*" (Ørom 1992, s. 140). De, i fortegnelsen, udvalgte tekster er tiltænkt landbefolkningen, og er udvalgt med hensyn til en balancegang mellem, hvad menigmand bør vide, og hvad der er farligt at videreformidle til ham. Til de farlige titler hører politiske blade, hvis indhold anses for at være farligt, og fordærvelig skønlitteratur, der ikke ville kunne føre til oplysning, ifølge selskabet. Fortegnelsens indhold sigtede dels mod et niveau af universel oplysning med skrifter om bl.a. historie, religion og

naturkundskab m.m., samt bøger, der beskrev rettigheder og pligter for forskellige kategorier af borgere. Sidstnævnte skal ses i sammenhæng med en virkelighed, hvor der er en vis mistillid samfundsklasserne imellem – her fungerer fortegnelsen som et middel til at kontrollere almuens mistillid til de dannede klasser. (Ørom 1993, s. 140-141)

Hvor Trykkefrihedsselskabet har til mål at afskaffe enevælden, forholder Grundtvig sig anderledes. Dog har han, ligesom Trykkefrihedsselskabet, en forestilling om, at oplysning af almue og arbejderklasse kan mindske risikoen for en revolution. Grundtvigs oplysningsideal rummer også en tanke om, at den skal være fri og dansk, samt koncentrere sig om "*fædreland, modersmål og danskhed*" (Ørom 1993, s. 142). Han udfolder i 1840'erne sine ideer i skriftet *Bøn og Begreb om en dansk Højskole i Sorø*. Grundtvig er her i opposition til det eksisterende uddannelsessystem, som han mener, er udansk og uigennemskueligt, og han sigter derfor i højere grad mod det levende ord og samtalen. Grundlaget omfatter også den borgerlige oplysning, men tager især udgangspunkt i folket, danmarkshistorien og den danske litteratur. Grundtvig lægger, med sit dannelsesideal, vægt på dannelsen af mennesket på et kristent, nationalt grundlag, hvilket kan ses som en modsætning til trykkefrihedsselskabets dannelsesideal, der retter sig mod dannelse af samfunds- og statsborgeren – dvs. et i højere grad *praktisk-utilitaristisk værdi- og målrationalt perspektiv* på kulturen¹.

I slutningen af det 19. århundrede er både højskolebevægelsens dannelsesideal, og de ideer, som trykkefrihedsselskabet (i sin tid) formulerede, under pres fra de nye ideer indenfor videnskab og filosofi, bl.a. Darwinisme og socialisme. Anders Ørom beskriver Frederik Dreier som eksponent for dette oplysnings- og dannelsesideal (Ørom 1993, s. 142). Disse ideer eksponeres gennem lånebogsamlinger, hvis indhold står i modsætning til sognebibliotekernes indhold og det dannelsesindhold, som præsenteres på højskolerne, og de beskrives via observationer og kommentarer af C.A. Thyregod:

"Den hjemlige, folkelige Materialisme volder Bryderier nok, - men det er at befrygte, at den som Frugtbare Jordbund for Darwinisme, Pessimisme og allehaande andre Vantroens Giftplanter kan volde endnu langt flere Ulykker. Naar sligt holder sig paa Videnskabens Enemærker, Er derfra mit Standpunkt intet dertil at sige."

¹ perspektiver af denne slags vil blive behandlet mere indgående i forbindelse med begrebet instrumentalisering

(Ørom 1993, s. 145)

C.A. Thyregod er fortaler for oplysning ved det skrevne ord, og han har bl.a. selv forfattet 'skolelitteratur', der skal ses som underholdende læsning til at vække læselysten, samtidig med, at "*Aanden dannes og Hjærtet forædles*" (Ørom 1993, s. 145). Denne form for underholdende litteratur skal ses som en indledende dannelsesforanstaltning, som derved skal føre til senere læsning af litteratur med et højere dannelsesindhold – der bliver således formuleret en progression for individets dannelse.

Oplysningsbegrebet og det danske folkebibliotek

Selvom man i Amerika og England udvikler ideer om oplysning og folkebiblioteker, er det højskolebevægelsen, der i Danmark er eksponent for oplysningsidealene. Andreas Schack Steenberg skriver i sin bog *Folkebogsamlinger*, at den skal vække opmærksomheden for en vigtig folkeoplysnings sag, "*der hidtil har været forsømt herhjemme*" (Ørom 1993, s. 145). Steenberg ser de Amerikanske og Engelske folkebiblioteker som forbillede for de danske bogsamlinger. Han opdeler litteraturen i fire forskellige kategorier; den underholdende skønlitteratur; litteratur på grænsen mellem det underholdende og det kundskabsgivende (bl.a. rejsebeskrivelser og romaner, der behandler samfundsspørgsmål); den egentlige kundskabsgivende læsning; og den opbyggelige læsning. I denne opdeling betoner Steenberg den egentlige kundskabsgivende læsning som den vigtigste i folkeoplysningsøjemed. Ligesom hos Thyregod opererer Steenberg med en progression, hvor "*Laanerne "læse sig op" fra den lettere læsning til den mere kundskabsgivende*" (Ørom 1993, s. 146). I dette ligger der en betydning af, at det er vigtigt at have en samling af skønlitteratur og historiske værker m.m. for at vække læselysten og naturligvis en stor samling af fagligt og mere kundskabsgivende værker. Steenberg slutter *Folkebogsamlinger* af med:

"Uden en stærk udvikling af Folkebogsamlinger vil det danske Folk ikke kunne hævde sin Plads blandt Jordens mest oplyste Folkeslag."

(Ørom 1993, s. 147)

Steenbergs tanker er i nogen grad afspejlet i den tidlige lovgivning for folkebiblioteket (1920). Det enkelte menneskes frie og lige adgang til kundskaber er udtrykt i det forhold, at bibliotekerne skal give gratis adgang eller mod lav betaling for alle over 14 år. Biblioteksloven revideres i 1931 og

ordlyden ændres til, at bibliotekets formål er at "*virke for almindelig udbredelse af kundskaber og oplysning gennem faglig, skønlitterær og anden almindelig litteratur*" (Ørom 1993, s. 147). Af et cirkulære af 1920 fremgår det, at biblioteket igennem en alsidig, repræsentativ bogsamling skal give adgang til hele kundskabsuniverset. Endvidere skal det give sine lånere adgang til den, på dansk, foreliggende skønlitteratur (Ørom 1993, s. 147).

Thomas Døssing kritiserer i mellemkrigsårene den gamle oplysningsforståelse, der rækker tilbage til C.A. Thyregod, for ikke at være i kontakt med tidens krav. Han kalder litteraturudvalget tilfældigt: "*Skønlitteratur suppleret med populære rejseskildringer samt populær historisk og religiøs litteratur*" (Ørom 1993, s. 148). Ifølge Døssing implicerer det gamle oplysningsideal en opdeling af folk i to klasser: Dem, der kan bibringes et højere dannelsesniveau (herunder videnskabelige og kunstneriske frembringelser), og dem, der ikke kan. Faglitteratur bør, ifølge Døssing, principielt, og i lige stor udstrækning, henvende sig til alle samfundsborgere på tværs af samfundsklasser. I Døssings tanker for skønlitteraturen ligger der også et opgør med den kanoniske dannelsesstradition, hvorfor der ikke længere tales om skønlitteratur af blivende værdi, som ikke er til diskussion. Døssing repræsenterer hermed en forståelse af oplysning, der rækker langt ind i det 20. århundrede.

En anden eksponent for denne oplysningsforståelse er Carl Thomsen, der i nogen udstrækning har et idéfællesskab med Døssing. Han mener at kunne påpege tre grundlæggende værdier for biblioteksdrift – og derigennem bibliotekaren. Intellektuel åbenhed og rummelighed, interessen for brugeren og engagementet for det pædagogiske oplysningsarbejde. Dette peger i samme retning som Døssings betragtninger om bibliotek og oplysning, og disse ideer præger biblioteket helt frem til slutningen af 1960'erne (Ørom 1993, s. 149). Et træk, der kommer til efter 2. verdenskrig er, at forestillingerne om oplysning bliver knyttet stærkere til demokratiet og en sund vælgerbefolkning. Det er en konsekvens af det kvalitetskrav, der stilles til litteraturen i denne periode, at bl.a. tegneserier, og andet populært materiale, ikke kan godkendes som biblioteksmateriale. Dette bliver udlagt som en udemokratisk praksis. Det bliver ligeledes kritiseret, at bibliotekssamlingerne ikke indeholder den litteratur, der tilgodeser kvindebevægelses- og arbejderklassens interesser. Biblioteksdebatten i slutningen af 1960'erne omhandler derfor bl.a. det skønlitterære materialevalgs demokratisering (Ørom 1993, s. 150).

I den kulturpolitiske redegørelse fra 1969 hedder det derfor, at folkebiblioteket ikke mere har et pædagogisk sigte, og at folkebibliotekaren ikke mere skal fungere som folkeoplyser. Derimod må man betragte institutionen som en neutral instans, som skal facilitere kulturelt og fagligt materiale så effektivt som muligt, og Anders Ørom spørger derfor, om folkebibliotekernes oplysningstid er forbi.

Mag.art Leif Emerek kan yderligere supplere til en forståelse af bibliotekets udformning og dets dannelse- og oplysningsideer. Emerek belyser i sin artikel om bibliotekets grundlæggelse nogle af de nøglefigurer og skelsættende årstal for bibliotekets tilblivelse, som han mener at kunne identificere. Ligesom Anders Ørom peger Emerek på Thomas Døssing som værende en af tre vigtige pionerer. Emerek indleder sin artikel med et citat af Døssing fra 1936, hvori Døssing formulerer, at det ikke er folkebibliotekernes opgave at lære folket at læse eller facilitere den lette læsning, med henvisning til, at den opgave har diverse ugeblade påtaget sig. Han påpeger derimod, at folkebibliotekerne skal virke opdragende, føre læseren fremad og opad, og han siger i denne sammenhæng, at

”Bibliotekerne har til Formaal at udbrede Kundskab og Oplysning gennem Faglitteratur, Skønlitteratur og anden almendannende Litteratur. [...] Den skønlitteratur, vi skal udlaane, skal være saa god, at den kan føre opad, og ikke saa daarlig, saa den kan føre nedad.”

(Emerek 2001, s. 88)

Citatet peger på, at den populære (lav)kultur ikke er et anliggende for biblioteket, der i stedet må formidle den kundskabsgivende litteratur, som har et dannende indhold eller på anden måde kan siges at føre dannelsen med sig. Udviklingen i biblioteket skal, ifølge Emerek, bl.a. ses i lyset af, at det levende ord ikke kunne fungere som eneste bærer af den oplysning og de kundskaber, som var nødvendigt for den enkelte borger, hvis denne skulle kunne fungere som dygtig borger, god statsborger og et helt menneske (Emerek 2001, s. 89). Det står i modsætning til Grundtvigs forestillinger om oplysning (Ørom 1993, s. 142).

Allerede i 1909 udtrykte H.O. Lange tanker og visioner for, hvor folkebiblioteket skulle bevæge sig hen. Den første bibliotekslov blev formuleret i 1920, og her kan man se nogle af H.O. Langes tidligere formuleringer realiseret – bl.a. udtrykt i det gratis bibliotek, den centrale styring og

standard for samlingernes opbygning (Emerek 2001, s. 90). Formålsparagraffen lød: *Det er det enkelte biblioteks opgave at udbrede "kundskaber og almindelig oplysning"* (Ibid.).

Samme år som biblioteksloven blev vedtaget, tiltrådte Thomas Døssing som direktør for statens bibliotekstilsyn, der bl.a. havde til opgave at sikre en homogen standard for et godt bibliotek. Dette tilsyn udviklede institutionelle normer og professionelle kompetencer for det danske biblioteksvæsen. Døssing fik stor indflydelse her, og bestred embedet i imponerende 22 år. Emerek peger på, at de tre ovennævnte personer, Døssing, Lange og Steenberg, har haft en særlig status i forbindelse med folkebibliotekets udvikling. De har været meget engagerede i sagen og de har villet noget med biblioteket. (Emerek 2001, s. 91).

At oplyse, at 'ville noget' med biblioteket er ensbetydende med at ville noget med bibliotekets indhold; bøgerne; litteraturen; kulturen. Når oplysning bliver forbundet med kulturen, ja, når kulturen nærmest kan facilitere oplysning, repræsenterer det et *praktisk-utilitaristisk værdi- og målrationalt perspektiv* på kulturen. Dette perspektiv kan også kaldes en instrumentalisering af kulturen. Af det følgende vil det fremgå, at instrumentalisering ikke er en entydig størrelse, fx er biblioteket nok den institution, der instrumentaliserer kulturen, men den kan også ses som et konkret redskab til indfrielse af et mål – den er dermed selv blevet udsat for instrumentalisering, en hårdere målrational og performativ-økonomisk instrumentalisering

Instrumentalisering, Værdi- og målrationalitet

Da instrumentalisering i denne forståelsesramme er et meget centralt begreb for dannelsen og de dannelsesrationaler, som vi vil gøre rede for herefter, vil vi i det følgende belyse begrebet nærmere.

Man kan tale om instrumentalisering på flere forskellige måder, eller måske snarere på flere forskellige planer. I artiklen 'Oplysning i senmoderniteten' bruger Henrik Jochumsen og Casper Hvenegaard Rasmussen hhv. termerne værdirationalitet og målrationalitet til at beskrive en ændring i oplysningsrationalet, fra det klassiske, der kan føres tilbage til 1700-tallet, til det, der hersker som dannelsesrationale i det Danske Biblioteksvæsen i begyndelsen af det 20. århundrede. Med værdirationaliteten menes der en læsning af oplysning som en ideel abstraktion,

og med indførelse af målrationaliteten menes en ændring af oplysningen til en praktisk størrelse med konkrete mål:

”De bedste Bøger for det største antal læsere med de mindste omkostninger”²

(Jochumsen og Rasmussen 2006, s.15)

Der indføres tidligt i bibliotekets udvikling fælles standarder for klassifikations- og katalogiseringspraksis. Der arbejdes fra 1922 og frem med Scientific Management. De kalder, med henvisning til Emerek, denne målrationalitet for ’et instrumentelt rationelt syn på biblioteks/bibliotekarprofessionen’ og de taler altså om et økonomisk performativt rationale, som retter sig mere mod institutionens praksis end dens indhold.

En forstærkning af dette performative rationale mener Peter Duelund at kunne finde fra starten af 1990erne og frem (Duelund 2003 s. 66), når man med New Public Management (NPM) som ledetråd planlægger institutionernes målsætninger ud fra besøgstallets størrelse og publikums bredde m.m. Som Duelund ser det, har de økonomiske og politiske institutioner, med det neo-liberale nybrud, koloniseret kunsten og kulturens oprindelige værdier.

Her indvender Dorte Skott-Hansen, bl.a. med henvisning til Joli Jensen (Skot-Hansen 2006 s.26 & 35), at det ensidige økonomiske fokus, som oplevelsesøkonomien udgør, måske ikke markerer instrumentaliseringsens fødsel, men at dannelse og oplysning i sig selv kan ses som historiske instrumentaliserende faktorer. Hun noterer sig, at den oplevelsesøkonomiske instrumentalisering ikke blot er rettet mod institutioner og deres performative succes, men ligefrem tildeler kulturindhold en redskabslignende funktion, hvor den skal aktivere arbejdsløse, tiltrække turister, samt gøre byer og kommuner attraktive for erhvervsliv. Her udtrykker hun i nogen grad skepsis, især i forbindelse med bibliotekets økonomiske effekt, og hvorvidt den er målbar i kroner og ører (Skot-Hansen 2006 s. 31)

En anden ide om instrumentalisering finder vi, som antydtes hos Skot Hansen, hos Joli Jensen (Jensen 2003), hvor den ses som en uønskværdig og odiøs størrelse, der, som en funktion af dannelses- og opdragelsesrationaler, har et ønske om at udrette ’noget’ med Kulturen/kunsten, fx

² Den Amerikanske biblioteksforenings valgsporg.

gøre folk til bedre borgere, myndiggøre dem, og andet – Hun taler altså om en instrumentalisering af kultur og kulturinstitutioners indhold og ikke blot institutionerne.

Som det fremgår af det ovenstående, er det vigtigt at notere sig, hvilke aspekter af instrumentaliseringsbegrebet, som er i centrum i forskellige afsnit af opgaven.

Af de tidligere beskrevne, historiske nedslag i bibliotekets udvikling fremgår det, at biblioteket har haft dannelse og oplysning for øje gennem hele sin moderne udvikling. Det fremgår desuden, at oplysningsrationalet for dannelse gennem tiden har udviklet sig og er blevet til noget andet. Der findes altså flere dannelsesrationaler gennem tiderne.

Rationaler

Dorte Skot-Hansen gør i artiklen *bibliotek i kulturpolitikken – mellem instrumentel og ekspressiv logik* rede for fire klassiske dannelsesrationaler. Disse rationaler kan hver især ses som et udtryk for, at biblioteket og samfundet, historisk (i og med institutionerne), har instrumentaliseret kulturen – man har ønsket at påvirke mennesket i positiv retning ved brug af kulturen. Dorte Skot-Hansen mener at kunne identificere:

- et klassisk oplysningsrationale, hvor delbegreberne indsigt, viden, dannelse og refleksion er i spil.
- et socialt forandringsrationale fra 70'erne, hvor hun taler om myndiggørelse, identitet, fællesskab og deltagelse.
- et økonomisk vækstrationale fra 80'erne, hvor der tales om image, turisme, tilflyttere og jobskabelse.
- et underholdningsrationale, hvor afslapning, leg, sjov og rekreation er i fokus. (Dorte Skot-Hansen 2006)

Skot-Hansen argumenterer for, at disse rationaler ikke kan isoleres til fire historiske instanser, hvor den ene afløser den anden, og der derved vil forekomme et brud eller skel mellem rationalerne. Hun foreslår derfor, at rationalerne må betragtes som elementer i en lagdelt instrumentalisering, hvor man vil kunne iagttage tilstedeværelsen af flere rationaler på samme tid i en given kulturpolitisk beslutning: "[...] *Det er et særkende ved kulturinstitutioner i det sen- eller*

postmoderne samfund, at de opererer i et krydsfelt mellem forskellige rationaler” (Skot-Hansen 2006, s. 27).

Oplysning og social forandring

Det oplysningsrationale, som Dorte Skot-Hansen opererer med, kan i nogen grad ses udtrykt i de historiske nedslag for folkebibliotekets tilblivelse, som bl.a. Anders Ørom har beskrevet. Rationalet sigter mod at styrke den demokratiske proces, og dette kan gøres ved at sikre borgernes kendskab til den nationale, kulturelle arv, og hævder dermed en national enhedskultur (Skot-Hansen 2006, s.27-28). I dette rationale, som yderligere omfatter refleksions- og læringsmomenter, kan man bl.a. pege på de klassiske kulturinstitutioner som væsentlige aktører. Det drejer sig bl.a. om teatre, kunstakademier, højere uddannelsesinstitutioner m.m. (Marling et al 2009, s. 45). Den instrumentalisering, som rationalet er udtryk for, mener Skot-Hansen stadig at kunne finde i disse store klassiske kulturinstitutioner. Hun nævner som eksempel Danmarks Radios målsætning om at øge deltagernes handleevne i et demokratisk samfund (Skot-Hansen 2006, s. 28). Anders Øroms redegørelse bevæger sig frem til 1960ernes ideer om dannelse og biblioteksdrift, hvor vi bliver konfronteret med det, som Dorte Skot-Hansen kalder et socialt forandringsrationale. Heri ligger en forestilling om, at kulturen bl.a. skal fungere som et værktøj til myndiggørelse, inklusion og styrkelse af fællesskab. I engelske sammenhænge bruges, i stedet for myndiggørelse, termen empowerment. Denne instrumentalisering befinder sig, i nogen grad, i et spændingsforhold til den demokratisering af kulturen, som er en del af dannelsesstænkningen i samme periode (Ørom 1993, s. 150). Det er selvfølgelig vanskeligt at have et pædagogisk sigte med kulturen, når det ikke er god tone at skelne mellem Goethe og Anders And.

Peter Duelund beskriver i denne sammenhæng, at opfattelsen af kulturen formuleres som ”noget vi alle deltager i” (Duelund 2002, s. 3), hvorfor kulturen bør demokratiseres og decentraliseres, dvs., lokaliseres der, hvor befolkningen er. Dette forhold gælder både for medier, materialer og geografi. Det udtrykkes fra 70’erne i trappetrinsteorien (Ibid.), hvor institutionerne, med udgangspunkt i materialevalgets demokratisering, som det udtrykkes af Ørom (Ørom 1993, s. 150), træder et trin ned ad den kulturelle trappestige. Ideen er her, at et kulturelt tilbud, med udgangspunkt i brugerens egne kulturelle præferencer, skal inspirerer ham/hende til at tage endnu et skridt op ad den kulturelle kompetencestige.

Myndiggørelse som mål for medborgerens dannelse dukkede gradvist op i efterkrigstiden (Duelund 2002, s. 2). Den myndiggørelse/empowerment, rationale sigter til, er specielt rettet mod dem, der i nogen grad er udelukkede fra fællesskabet. Hensigten er at styrke deres forudsætninger for demokratisk deltagelse i samfundet (Duelund 2002, s. 2). I danske sammenhænge er det i nogen grad ensbetydende med at arbejde med etniske minoriteter, og det skal dermed virke integrationsfremmende (Skot-Hansen 2006, s. 30). Et eksempel herpå er Odense bibliotek, som lancerede kulturtilbuddet "Vi læser avisen SAMMEN". Kurset var rettet mod indvandrerkvinder, og en styrkelse af deres informationskompetencer og, derigennem, deres aktive medborgerskab.

Hvor dette rationale, ifølge Dorte Skot-Hansen, vinder udbredelse i 1970'erne, efterfølges det af et økonomisk rationale, der opstod som følge af 1980'ernes neo-liberale nybrud. (Vodsgaard 2011, s.24)

Det økonomiske rationale

I dette rationale er kulturen nærmest i fysisk forstand blevet til en vare, og fungerer som et socialøkonomisk redskab, der bl.a. kan virke som modsvar til arbejdsløshed - kulturel aktivering (Duelund 2002, s. 4). Samtidig beriger kulturen lokalområderne på en måde, som faciliterer turisme, handel og industri. Tanken er, at turisterne kommer for at se og opleve kulturen, handels- og industriaktørerne tiltrækkes af vækstpotentialet, og den potentielle brandingværdi, som en kulturelt fordelagtig placering bibringer (Skot-Hansen 2006, s. 31). Det lyder i regeringens oplæg; *'Danmark i kulturen og oplevelsesøkonomien - vækst med vilje'*, at:

"Danmark skal blive bedre til at udnytte synergien mellem kultur, sport og erhvervsliv for at fremme udviklings- og vækst- potentialet i kultur- og oplevelsesøkonomien"
(Skot-Hansen 2006, s. 31).

Skot-Hansen udtrykker en vis skepsis i forbindelse med en så voldsom instrumentalisering af kulturen, og hun betvivler i nogen grad, at kultur, og for den sags skyld biblioteker, ligefrem har en effekt, der kan måles i kroner og ører (eller nye tilflyttere og turister). Hun beskriver ikke desto mindre flere kulturpolitiske tiltag, hvor den tænkning har været en del af argumentationen. Fx nævner hun Odenses bestræbelser på at blive Danmarks kreative by i 2004 som et eksempel på,

hvordan kulturen er blevet instrumentaliseret i en marketing- og brandingbestræbelse, og hvordan byens bibliotek er nødt til at tænke sig selv ind i denne sammenhæng. Biblioteket kan her ofte ses tænkt som et element i kulturstrategiens arkitektur ved at lade det (biblioteket) indgå i kulturcentre og borgerhuse på centrale placeringer i det levende byrum. Det sidste rationale, som Skot-Hansen belyser, er tæt forbundet med det økonomiske rationale. Hun mener at kunne identificere et underholdningsrationale, hvor kulturen primært er underlagt markedets vilkår, og kvalificeres ved udbud og efterspørgsel.

Underholdningsrationalet

Skot-Hansen siger, om underholdningsrationalet, at den offentlige kulturpolitik ikke ser underholdning som et egentligt formål for kulturen, men argumenterer for, at det derimod må sættes i sammenhæng med markedets måde at drage økonomisk fordel af menneskers trang til afslapning, leg og rekreation (Skot-Hansen 2006, s. 33). I forbindelse med kulturpolitik kommer rationalet til udtryk i eksemplet om den danske fejring af 200 året for H.C. Andersens fødsel, hvor arrangementet kulminerede med en Tina Turner koncert. Dette blev, ifølge, Skot-Hansen, af kulturpessimister opfattet som et udtryk for, at underholdningsaspektet kom til at overdøve det kulturelle indhold af begivenheden. I denne sammenhæng benyttes udtrykket festivalisering, der antyder, at underholdningsaspektet trivialisere det kulturelle indhold. Selvom underholdning ikke er kulturpolitikens mål i sig selv, kan dens indflydelse ses i begreber som edutainment og infotainment (Skot-Hansen 2006, s. 33-34).

Kulturinstitutioner som DR er også opmærksomme på, at oplysning potentielt kan blive betragtet som kedeligt af et publikum. Ifølge antropologen Anne Knudsen kan man, om DRs formål, bl.a. sige, at *"udfordringen er selvfølgelig at lave oplysning, som er underholende. Underholdning, som ikke får seerne eller lyttere til at føle sig for dumme"* (Ibid.).

I forlængelse af underholdningsrationalet, og det mere personlige oplevelsesaspekt, inddrager Skot-Hansen den amerikanske kulturforsker Joli Jensen, der kritiserer den instrumentaliseret af kulturen, som kommer til udtryk i alle de ovennævnte rationaler. Hun taler i stedet om et ekspressivt perspektiv på kulturen, hvor man ikke ser på kunst som et middel til at forbedre mennesker, men som noget, der er værdifuldt i sig selv på grund af den æstetiske oplevelse, den giver os.

Ekspressiv logik

I artiklen *expressive logic: A New Premise in Arts Advocacy* gør Joli Jensens sig til talsmand for den såkaldte ekspressive logik. Der er her tale om et perspektiv på kunst og kultur, hvor man er interesseret i, hvad kunst er. Begrebet står i modsætning til det instrumentaliserede perspektiv, hvor man, ifølge Jensen, ser på, hvad kunst gør (Jensen 2003, s. 65). Hun sætter den æstetiske oplevelse, eller erfaring, i centrum, og hun opponerer mod en instrumentalisering af kulturen, hvor man er mere optaget af, hvad kunsten og kulturen kan gøre for individer og samfund. En alvorlig anke imod denne instrumentalisering er, at den postulerede nytteværdig aldrig er blevet dokumenteret (Ibid.). I et instrumentaliseret perspektiv ser man kunst som en slags kulturel spinat, der er sundt for borgeren, selvom det måske ikke just er en nydelse at indtage.

I 1850'ernes USA blev kunst og kultur betragtet som redskaber til udannede individers demokratisering og myndiggørelse. Der var, fra elitens side, et håb om, at de kunne forbedres. Kunst og kultur gav eliten tro på de demokratiske idealer, på trods af deres generelle mistro til befolkningens dømmekraft i forhold til smag. Kunst og kultur blev set som forbedrende faktorer i den demokratiske virkelighed. Den er god for børn og ældre, de indre byer, de umyndiggjorte og de matematisk udfordrede borgere. Det er, for de kulturelt privilegerede, et forhold ved finkultur, at den er 'ren' og ukommerciel (Jensen 2003, s. 67). Dette postulat om renhed skal ses som et argument for bevillinger fra staten. Finkulturen er i et modsætningsforhold, der er båret af kommercielle medier – 'den dårlige kultur'. Med dette menes, at finkulturen ofte forholder sig mediemæssigt konservativt og hylder de traditionelle medier og den kultur, som de kan formidle.

I roden af al instrumentalisering ligger forestillingen om, at god kultur fører til god smag og gode borgere, hvor dårlig kultur fører til dårlig smag og dårlige borgere (Jensen 2003, s. 68). Dette standpunkt kommer til udtryk hos Walt Whitman, som Joli Jensen gør til talsmand for følgende:

"Den fremherskende befolkning er forfærdelig, og vi lever i håbet og forventningen om dens kulturelle forbedring. Kulturen skal transformere de uvidende masser til en befolkning, værdig til demokrati "'.

(Jensen 2003, s. 68-69)

Standpunktet er ikke ualmindeligt, mener Jensen, de fleste af os vil være mere tilbøjelige til at forbedre den befolkning, der omgiver os, end at arbejde eksplicit for et 'dydigt' samfund. Vi opfatter kulturen som et nemt redskab, der kan gøre det kedelige arbejde for os – disse antagelser forudsætter, at man kan sige om et kunstelskende menneske, at det er et dydigt menneske (Jensen 2003, s. 69).

Finkulturen er mediemæssigt konservativ, mener Jensen; en del af skellet mellem finkultur og populærkultur skal ses i lyset af, at sidstnævnte gerne udtrykker sig i nye medier - bogen anses i finkulturelle kredse for finere end filmen og tegneserien (Jensen 2003, s. 70). Kunst er i nogen sammenhænge endda blevet opfattet som en modgift til massemedier, siger Jensen (Ibid.).

Som Joli Jensen ser det, kan den instrumentelle logik, eller det instrumentelle perspektiv, findes i de modsætninger, den sætter mellem os og de andre, kunst og håndværk, kunst og marked samt elitær- og populær smag. I disse dikotomier ligger et patroniserende perspektiv gemt, som gør kunsten til elitens ejendom og redskab, hvorefter den skal påføres den uværdige befolkning (Jensen 2003, s. 71). Med udgangspunkt i NEAs 'American Canvas report' af 1997 mener Jensen at kunne se en udvikling i skellet mellem kunst og håndværk, idet kunst nu også indeholder de kreative udtryk fra hverdagen – fx strikning, borddækning eller pileflet, men bibeholder skellet mellem kunst og massemedier. Kunst er altså defineret ved at være 'ikke-medier' (Jensen 2003, s. 72). Denne skelnen udspringer af forestillingen om, at kunst skal være skabt af kærlighed til kunsten alene, og derfor ikke af merkantile hensyn. Vi ønsker med andre ord at holde kunst og markedet adskilte. Det har sit udspring i den allerede nævnte mistro til kunst, men også i en generel mistanke om, at handel og pop korrupperer kunst: Vi har brug for ubesmittet kunst, fordi den skal frelse os fra alle moderne modbydeligheder (Ibid.).

Kunstens instrumentalisering falder i to dele; den skal dels være konserverende, dvs. den skal bevare og udtrykke civilisationen, og den skal være radikaliserende, dvs. udfordre status quo – den skal altså både give os et progressivt håb for fremtiden og modvirke alle dårlige indflydelser. Det kan kunst, i Joli Jensens optik, ikke. Det er mennesket, der skal beskytte, ændre, eller påvirke værdier, og ikke kunsten i sig selv. Desuden peger hun på, at kunst ikke nødvendigvis har nogen god påvirkning, og medier og markedet er på samme måde ikke nødvendigvis nogen dårlig

påvirkning. Der findes dårlige mennesker, der kan lide kunst, og der er gennem tiderne blevet frembragt god kunst, som er lavet for pengenes skyld (Jensen 2003, s. 73).

Joli Jensen har en anke imod den privilegerede position, som elitens ræsonnement hviler på. Når vi foretrækker at tro, at andre ville dele vores smag, hvis de blot fik chancen, er det et udtryk for mangel på respekt. Hvorfor antager vi ikke i stedet, at vi kunne drage nytte af, måske endda værdsætte deres valg?

I Jensens optik definerer de kunstprivilegerede, i et instrumentelt perspektiv, kunst ved hjælp af a priori definitioner; et udtryk kan betragtes som kunst, hvis det er lavet af kunstnere eller distribueret via kunstinstitutioner. Jensen hævder, at kunst-agiterende kredse bør forlade det hierarki, der meddeler dets indsats uden at forlade indsatsen selv:

"We have every right and reason to support the art, but we have no right or reason to insist that others will be improved if they share our taste".

(Jensen 2003, s. 74)

Vi skal desuden forholde os til den dikotomi, som det instrumentelle perspektiv indebærer, skellet mellem os og de andre. En ekspressiv position, mener Jensen, kan favne den værdi, der ligger i de smagsmæssige forskelle – den er tolerant og konversationel. En ekspressiv position henter sin styrke i det forhold, at den ikke benytter a priori kategorier, men fordrer argumenter. Det er ikke uforenligt med positionen, at vores smag er bedre end andres, og at vi måske oven i købet selv er bedre end andre, det fordrer blot, at vi konstruerer overbevisende argumenter for, hvorfor vores smag, vores valg og vores vaner på en eller anden måde er bedre. Det fordrer desuden, med hensyntagen til Herbert Gans og dennes forestilling om smagskulturen, at vi respekterer tilfælde, hvor vi har én smagskultur, og andre har en anden (Ibid.).

I et demokrati, mener Jensen, vil det ekspressive perspektiv kunne sørge for, at kunsten (det skønne) får flere forskellige udtryk og en større grad af diversitet, og på den måde kommer til at repræsentere flere forskellige grupperes smag. En pluralistisk æstetik, der fremhæver, snarere end skjuler, hvordan vi beslutter, hvad god kultur er (Ibid.).

Tocqueville, en fransk adelsmand fra 1830'erne studerede det Amerikanske samfund, og forsøgte her at finde frem til, hvordan demokrati kunne praktiseres. Han lægger bl.a. mærke til, hvordan

den amerikanske kultur har nogle mere primitive udtryk end de franske, og han ser det som en omkostning, der er forbundet med demokrati. Et kulturelt udtryk bliver simpelthen mindre sofistikeret, når den af lavet af og for ikke-aristokrater. Han er dog generelt positivt indstillet, og ser det som et vilkår. Argumentet skal, ifølge Jensen, ikke ses som nedladende, men Tocqueville mener blot, at forskellige sociale strukturer giver anledning til forskellige og formålstjenestelige kulturelle udtryk. I Jensens optik er Tocqueville altså ikke fortaler for en instrumentel logik, og han står derved i modsætning til de dannelsesrationaler, der ellers har fungeret i Europa (Jensen 1993, s. 75). Jensen finder derfor støtte for et ekspressivt perspektiv på kultur i Tocquevilles observation af, at demokratiske samfund trives med nye og demokratiske kulturelle udtryk. Hun forbinder denne observation med John Deweys fortale for et mindre instrumentaliseret syn på kulturen (Jensen 1993, s. 76).

Ifølge Dewey er kulturen, sammen med uddannelse og videnskab, det, der skal gøre et engageret og demokratisk borgerskab muligt. Kulturen er en indre, medfødt tilbøjelighed snarere end en udvendig, fremmed kraft. Den bor hos os alle, og ikke kun hos nogle udvalgte og begavede få (Ibid.). Ifølge Dewey findes æstetiske indtryk alle steder, også i hverdagsbegivenheder som havedyrkning og sport. Finkultur er så blot en mere destilleret, intensiv og meningsfuld variant af den æstetiske tilbøjelighed. Jensen og Dewey er enige om, at kunsten som kulturelt udtryk finder sin værdi i det æstetiske indtryk, den giver, og ikke fordi den forbedrer os som mennesker (Ibid.). Jensen formulerer, med baggrund i Dewey, en forståelsesramme, hvor der kan tales om at være enten kulturelt provinsiel eller kosmopolitisk. Hvor den kulturelt provinsielle position hævder, at det kun er nogle typer af kunst, der giver os en god æstetisk oplevelse, hævder den kulturelt kosmopolitiske, at et rigt og varieret udvalg af kulturelle udtryk, giver os en dybere oplevelse. (Jensen 2003, s. 76). Æstetiske forbehold, uanset om de drejer sig om den populære- eller den fine kultur, bliver et udtryk for kulturel provinsialisme. Provinsialismen i vores kulturelle præferencer kommer især til udtryk, når vi sætter skel mellem den nationale smag og de kulturelle tilbud, som en global virkelighed tilbyder. Det er stadigvæk ikke ualmindeligt at have problemer med meget fremmede udtryk fra andre verdensdele. Dewey ser helst, at den slags bekæmpes i pluralismens navn og af hensyn til demokratiet (Jensen 2003, s. 77-78).

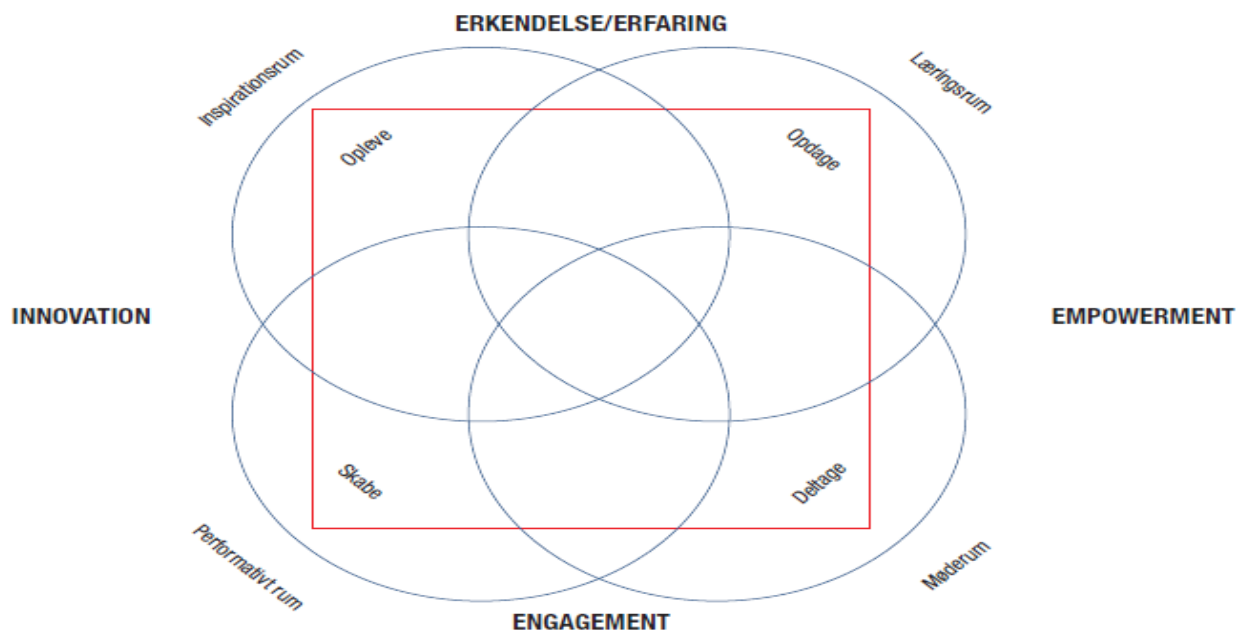
Forskellighed og variation i indtryk og erfaring forstærker vores evne til at deltage i det offentlige liv. Man kan udvikle et argument for det ekspressive perspektiv på kunstkritik, fra en ide om nytte af mange forskellige æstetiske erfaringer til mange forskellige slags mennesker. Det ekspressive vil i første omgang komme til udtryk, når vi ikke længere laver skel imellem kunst og håndværk, kunst og markedet samt os og dem (Jensen 2003, s. 78). En udviklet, ekspressiv position, vil stadig gøre det muligt for 'os' at forklare, hvorfor vi mener, at fx Morten Korch giver en alt for begrænset æstetisk oplevelse for så vidt, at vi har sat os ind i, hvilken slags oplevelse folk, der holder af Morten Korch, rent faktisk har. De fleste studier af, hvorfor folk synes om kunst, er instrumentelle, mener Jensen (Ibid.).

Denne instrumentelle problematik vil vi forfølge senere i opgaven, men forinden vil vi skitsere endnu et udtryk for dannelsesstænkningen, der konkret er rettet mod biblioteksrummet. Denne tænkning formuleres i styrelsen for bibliotek og mediers kulturpolitiske udspil, hvor der anbefales et fysisk og billedligt udtryk for fremtidens udformning af folkebiblioteket.

Dannelse i fire rumlige dimensioner

Et tidssvarende udtryk for dannelse kan vi finde hos Skot-Hansen, Rasmussen, Jochumsen i den kulturpolitiske redegørelse 'Folkebiblioteket i videnssamfundet', hvor de lader fire dannelsesrum komme til udtryk, i en idealmode, som fire forskellige biblioteksrum (Skot-Hansen et al. 2010 s. 47). Heri indgår:

- Læringsrummet, hvor fokus er på opdagelse og at lære nyt (Kurser og foredrag, e-læringsfaciliteter, vidensressourcer)
- Inspirationsrummet, hvor fokus er på oplevelser (kulturarrangementer og kulturmateriale)
- Møderummet, hvor fokus er på deltagelse (arrangementer af et politisk eller aktuelt tilsnit, rum for netværk og communities)
- Det performative rum, hvor fokus er på brugerens kreative og skabende aktiviteter igennem workshops, kurser etc.)

Rummene er tænkt som dynamiske instanser, der overlapper hinanden og fungerer på to akser, en, der understøtter erkendelse, erfaring og forståelse hos individet på den ene side, og engagement og involvering på den anden. Den anden akse er mere samfundsrettet og stræber på den ene side mod empowerment (myndiggørelse) og selvhjulpenhed hos borgeren og på den anden side innovation i erhvers- eller samfundsregi.

Forfatterne ser folkebiblioteket i den moderne politiske realitet og det nye medie billede som et fænomen i udvikling fra en institutionel funktion til en service funktion. Servicefunktionen skal ses i et samspil med offentlige og erhvervsmæssige partnerskaber.

De foreslår derfor, at biblioteket indgår i så mange partnerskaber som muligt; for eksempel med det offentlige på voksenuddannelsesområdet, integrationsområdet, i borgerservice regi osv. og også med oplysningsforbundene (Skot-Hansen et al. 2010 s. 60). Forfatterne ser ikke bare dette som en teoretisk størrelse, men også som et udtryk for en igangværende udvikling, blandt andet hjulpet af, at biblioteket ofte har centralt placerede faciliteter i byrummet.

Medieudviklingen med internettet i centrum og en lettere adgang til information for alle, giver biblioteket anledning til at omdefinere sig selv og finde nye områder for aktivitet (Skot-Hansen et al. 2010 s. 63-64). Biblioteket skal blandt andet, i dannelsesøjemed, knytte forbindelse til

folkeskolen, som det ses i deres program for læselyst, idet det indgår i bibliotekets opgaver i formuleringen 'at fremme uddannelsen'.

I forhold til Digitale materialer foreslår forfatterne af denne redegørelse, at der udvikles et samarbejde på landsplan, med henblik på kontrakter omkring licensbelagt materiale, så det bliver muligt at give brugerne af bibliotekerne et ensartet tilbud på tværs af kommunegrænser. Dette er af hensyn til en ligestilling imellem fysiske og digitale materialer. I forbindelse med fysiske materialer har bibliotekerne et lånesamarbejde, hvor brugerne kan låne fra biblioteker i hele landet, hvis deres lokale bibliotek ikke har materialet. Det vil ikke være tilfældet med e-materialer i en situation, hvor hvert enkelt bibliotek selvstændigt står for anskaffelsen af licensbelagt materiale (Skot-Hansen et al. 2010 s. 66).

Ovenstående skitserer nogle af de praktiske problemer ved instrumentaliseringen af kunst og kultur, i en bibliotekssammenhæng, hvor nye medier og licensbelagte materialer frembyder nye udfordringer for materialeudvalget. Derfor vil vi i det følgende beskæftige os med nye træk ved de ophavsretslige betingelser for litteratur i biblioteket. Ophavsretsmæssige forhold ved e-bogen betyder, at styring af, hvad biblioteket kan tilbyde i nogen grad er overladt til forlagene. I denne sammenhæng er det relevant at inddrage den seneste debat omkring e-bogsplatformen i henholdsvis biblioteks- og forlagsregi.

Ophavsret og bibliotekets udfordringer

I det følgende vil vi skitsere de, for denne opgaves vedkommende, mest relevante træk ved ophavsretten. Ophavsretten er relevant, fordi ophavet skal tilgodeses, når biblioteket, med sit udlån af fx en bog, drager fordel af ophavets kreative produkt. I lovteksten lyder det:

§1 Ophavet eller ophavsmanden til et værk er den, der frembringer det, og vedkommende har dermed ophavsretten (Hielmcrone, 2013 s.7). Samme ophavsret kan overdrages til en virksomhed, for eksempel til et forlag, i forbindelse med en udgivelse af værket.

For et værk gælder det, at det er produktet af en skabende intellektuel indsats fra ophavsmandens side, samt at det er i værkshøjde. Værkhøjden fordrer en vis originalitet, idet det samme værk ikke må kunne være genereret af to individer ved et tilfælde (Hielmcrone, 2013 s.8).

Litterære værker kan være:

- Skønlitterære og faglitterære fremstillinger
- EDB - programmer
- Kort eller tegninger af beskrivende art (der skelnes imellem kunsttegninger og beskrivende tegninger)

§2 Ophavsmanden har eneret på offentliggørelse og fremstilling af værket, og skal give tilladelse til andres offentliggørelse eller fremstilling af det – også når det drejer sig om en ændret skikkelse af værket; en oversættelse, en ombearbejdelse etc. (Hielmcrone, 2013 s.9).

Digital scanning/lagring og/eller digital transmission, hører under fremstilling af eksemplarer.

Et værk offentliggøres (Hielmcrone, 2013 s.10):

- når det udbydes til salg, udlejes eller udlånes
- når det vises offentligt (fx i forbindelse med en udstilling)
- når det fremføres offentligt (herunder i radio/fjernsyn, i databaser med almen adgang, i virksomheder – når det er for et minimum af 40 personer)

§8 Offentliggørelse finder blandt andet sted i forbindelse med fremvisning og fremførelse, og udgivelse finder sted i forbindelse med spredning af eksemplarer. Offentliggørelse kan i nogle tilfælde finde lovligt sted uden ophavsmandens tilladelse, fx hvis ejeren af en tegning udstiller den. Udgivelse kræver derimod altid ophavsmandens tilladelse.

§19 I forbindelse med udlån (Hielmcrone, 2013 s.31) er det en hovedregel, at et lovligt handlet (salg med ophavsmandens tilladelse) eksemplar af et værk, må viderespredes uden at indhente ny spredningstilladelse. Regelen kan fraviges, men kun ved overenskomst mellem parterne i salget (ophavsmand og køber).

Udlejning mod vederlag, derimod, kræver ophavsmandens tilladelse(ibid).

Regelen gælder ikke for eksemplarer af filmværker og EDB – programmer i maskinlæsbar form, bortset fra:

- bøger og tidsskrifter, hvor der er vedlagt EDB – programmer på fast medie
- Litterære værker i fast digital form, hvori der indgår styre og søgeprogrammer.

For e-bøger gælder det på samme måde, at de må spredes, hvis de er integreret i et fysisk medie - fx en CD. (Hielmcrone, 2013 s.32).

e-bøger, der er gjort tilgængelige for E-bogslæser og PC i databaser er netop ikke, på denne måde, integreret i et fysisk medie, og de kan fjernes eller tilføjes alt efter brugen.' Eksemplarer'/værker i denne form får man normalt kun adgang til som følge af en licensaftale, der udstikker reglerne for benyttelse (ibid.).

Forskellen på om et dokument er fysisk fikseret eller digitalt får en afgørende for bibliotekets virke, bl.a. da der er forskel på måden, hvorpå man får adgang til at benytte dem. Som det fremgår af det ovenstående er adgangen til det fysiske dokument betinget af en købsituation, og når vi taler om e-bøger, taler vi i stedet for om licensaftaler. Problemerne med bibliotekerne og licensaftaler illustreres af den aktuelle strid om ebogsudlån og de to platforme ereolen.dk og ebib.dk, hvor førstnævnte udsprang af en aftale imellem forlag og bibliotek, og sidstnævnte er udtryk for de største forlags enegang.

Ereolen.dk og ebib.dk

Ereolen blev udviklet i et samarbejde mellem forlagene og de danske biblioteker. Den fungerede efter den såkaldte klik-model, hvor bibliotekerne betalte en fast takst pr udlån, mere præcist 18,50 kr. for en ny og aktuel bog, faldende mod 16 kr., efterhånden som udlånet voksede, og 14 kr. for en ældre bog³(Kulturstyrelsen 2012 s.4). ereolen blev udviklet som en forsøgsmodel, der skulle løbe over et år, for derefter at blive genforhandlet (Kulturstyrelsen 2012 s.15). Efter forsøgsperiodens udløb annullerede en del af forlagene aftalen og udviklede i stedet forsøgsvist Ebib.dk, der skal fungere efter et licensprincip, hvor bibliotekerne så skal indkøbe licens til et digitalt eksemplar af en bog, der kan udlånes 4 gange (Niegaard 2013 s. 13). Det skal her nævnes, at Ebib.dk, i skrivende stund, ikke er trådt i funktion endnu. Prisen på et digitalt eksemplar skulle, ifølge Christine Bødtcher-Hansen, Direktør i forlæggerforeningen, nogenlunde svare til fire udlån, efter klik-modellen (Nebelong, Maj 2013). Den største forskel på Klik-modellen og licensmodellen er, at klik-modellen potentielt giver mulighed for et ubegrænset antal samtidige udlån, hvorimod licensmodellen foreskriver, at den samme bog kun kan udlånes til én bruger ad gangen. Hvis biblioteket ønsker flere samtidige udlån, må de indkøbe licens til endnu et eksemplar (Niegaard

³ mere end 12 mdr. gl.

2013 s. 13). Ifølge Christine Bødtcher-Hansen er hensigten med den nye licensmodel, bl.a. at lånerne skal stå i kø, dvs. besværes/motiveres til evt. at købe bogen. Med klik-modellen fandt man, fra forlagenes side, at forbrugerne vænnede sig til at betragte e-bøger som noget man fik gratis fra bibliotekerne (Elmelund 14.maj 2013).

Biblioteket har en oplysningsforpligtelse, ifølge loven om biblioteksvirksomhed, og i "Rapport om e-bogens udvikling på folkebibliotekerne" hedder det, at det også kan stille e-bøger til rådighed for sine brugere, men det er ikke forpligtet til det (kulturstyrelsen 2012 s.2). Det er bl.a. problematisk i forhold til biblioteksloven, hvor det hedder, at biblioteket skal udfylde sin forpligtelse ved at: "stille bøger, tidsskrifter, lydbøger og andre egnede materialer til rådighed såsom musikbærende materialer og elektroniske informationsressourcer, herunder internet og multimedier" (Lov om Biblioteksvirksomhed §1). Denne formulering antyder, at materialerne i nogen grad er sidestillede, eller, – i det mindste – at der ikke er nogen fornuftig eller idealistisk grund til at ekskludere e-bogen. Samtidig har biblioteket, ifølge Vagn Ytte Larsen, formand for Danmarks Biblioteksforening, en historisk og demokratisk forpligtelse til at sikre borgerne, høj som lav, fri og lige adgang til viden (Niegaard 2013 s. 13). Forpligtelsen til 'fri adgang' er i nogen udstrækning under pres, når det ikke længere er bibliotekerne, men derimod forlagene, der har indflydelse på, hvad der kan udlånes. Den 'lige adgang' er også truet, når geografi kan have indflydelse på borgerens bibliotekstilbud. I forbindelse med ereolen.dk har der været forhandlet centralt på bibliotekernes vegne for hele landet, det er ikke længere tilfældet med ebib.dk (Niegaard 2013 s. 13). Idet de præcise betingelser for udlån og udbud, i forbindelse med ebib.dk, skal forvaltes af kommunerne hver især, kan der potentielt tænkes forskelle på de udlånsmuligheder, brugere tilbydes i forskellige kommuner. (kulturstyrelsen 2012 s.5). ebib.dk vil, som det tager sig ud i øjeblikket, altså begrænse bibliotekets udfoldelsesmuligheder i forhold til materialevalget. Det er ikke til at afgøre, om, og i hvilken grad, ebib.dk er dyrere end ereolen.dk, men da e-bogen i det hele taget, er dyrere end den fysiske bog, der kan udlånes imellem 40 og 50 gange, før den er slidt op, (Mønsted jan., 2013) kommer den, for så vidt bibliotekerne vælger at satse på e-bogen, til at virke begrænsende på bibliotekets udfoldelsesmuligheder i det hele taget.

Den i debatten beskrevne udvikling, og de involverede problemstillinger, blev i nogen grad forudset i rapporten, 'Folkebiblioteket i videnssamfundet' (Skot-Hansen et al. 2010, s. 71), hvor

det hedder, at medieudviklingen har betydet, at folkebiblioteket ikke længere i samme grad er bundet til en fysisk materialesamling, samt at dets legitimitet ikke længere skal søges i den demokratiske forestilling om lige ret til viden for alle, idet internettet faciliterer nem adgang til digital viden i et omfang, der er uden fortilfælde.

Opsummering

I denne opgave har vi indtil videre beskrevet, hvordan samfund og institutioner gennem tiderne har ønsket at anvende kulturen. Det perspektiv, vi hidtil har beskæftiget os med, har været oppefra og ned – dvs. fra samfund til borger. Samfundet og institutionerne har historisk villet noget med borgerne, og har derfor stillet krav til instrumentaliseringen af kulturen og dannelsens indhold. Vi har desuden berørt, hvorfor begrebet instrumentalisering, har fået en odiøs klang, og hvad nogle af de mest radikale stemmer ønsker at stille i stedet. Yderligere har vi belyst de ophavsretslige betingelser for biblioteksvirksomhed, da disse har en direkte indflydelse på, hvordan biblioteket kan agere i samfundet som en oplysnings og dannelsesfaktor. For at nuancere diskussionen af dannelsesbegrebet vil vi nu vende blikket mod mulige perspektiver for begrebet dannelse med udgangspunkt i individet.

Personlig dannelse

Ifølge Lars Geer Hammershøj er de senmoderne betingelser for dannelse konstitueret i individet, og det er en senmoderne præmis, at etik og moral er blevet privatiseret (Hammershøj 2001, s. 24). Hvor dannelse i det 20. århundrede havde karakter af ensliggørelse, har den i dag mere karakter af forskelliggørelse (Hammershøj 2001, s. 24-25). Det skal forstås på den måde, at individet ikke blot er frit til selv at vælge dannelsesindhold (ud fra personlig smag), men ligefrem er forpligtet til at vælge de kriterier, som man vælger ud fra (den værdiansættelse, som skal føre til smag). Vi er fælles om at være forskellige. Det handler om at udfolde og realisere sig selv, og dermed blive "forskellig på sin måde" (Hammershøj 2001, s. 25). Individualiteten betyder samtidig, at når man skaber sit eget livsværk (er kunstner for sit eget liv), så er man ultimativt ansvarlig for sine handlinger. Ifølge Hammershøj involverer dette en selvdisciplinering. På et tidspunkt internaliserer man en stræben mod det af egen vilje (Hammershøj 2001, s. 26).

At fælleshed ikke længere handler om ensliggørelse betyder, ifølge Hammershøj, der har hentet noget af sit idegrundlag fra filosof og idehistoriker, Lars-Henrik Schmidt, "at myndighedsstatens socialiseringsstrategier afvikles" (Ibid.), med et grundlæggende pædagogisk autoritetstab til følge. Pædagogik i traditionel forstand betyder, at nogen skal føres et sted hen – at det skal myndiggøres. Hvis barnet, i det senmoderne, behandles som om det var myndigt fra fødslen, er dannelsen myndighedsløs og uden autoritet – vi kan ikke opdrage og oplyse barnet autoritativt, vi må forhandle med barnet, som om det var myndigt (Ibid.). I forbindelse med socialiseringen kan man derfor tale om fri socialisering – eller selvsocialisering (Ibid.).

Hammershøj taler derfor om selvdannelse. Det er en dannelsesform, hvor man frivilligt overskrider sig selv, og samtidig vælger den fælleshed, der overskrides mod eller involveres i, idet man forestiller sig, at den vil være dannende. Det er ikke længere muligt med socialiseringsformer, der pånøder individer moral. Man kan tale om formal socialisering, hvor man fordrer af individet, at det skal forholde sig selvstændigt, og man bliver dermed socialiseret til at være et selvdannende individ. Dette individ har en forhandlende karakter, men det selvdannende, forhandlende individ står ikke selv til forhandling (Hammershøj 2001, s. 27). Ifølge Hammershøj handler den klassiske dannelse om, at et lokalt individ udvikler sig ved at overskride sig selv og udskride i stadigt større fællesheder for at kunne blive en almen individualitet. Den senmoderne dannelse handler omvendt om, at det globale individ udvikler sig ved at overskride sig selv, og udskride i mange forskellige kulturelle fællesskaber, og bliver til sidst en interessant personlighed (Ibid.). Ifølge Hammershøj har Lars-Henrik Schmidt vendt retningen af dannelsesprocessen om. Selvdannelseskonstruktionen skal ses som en udvikling på den nyhumanistiske dannelsesfigur, der har tre kendetegn og en overordnet betingelse - frihed.

Det første kendetegn ved den nyhumanistiske dannelsesfigur er overskridelsen mod noget større; socialt, kulturelt eller generelt. Det andet kendetegn er personlighedens tildannelse via erfaringer gjort i det større. Det tredje kendetegn er smagens dannelse – smagen for specifikt dannelsesindehold eller dannelsesidealer. Den overordnede betingelse for dannelse er frihed; frihed som individ, frihed til at udfolde sig, frihed til at overskride sig. Friheden forudsætter, at individet er myndigt og mestrer selvoverskridelsen (Hammershøj 2001, s. 28). En anden figur, der kan illustrere selvdannelseskonstruktionen kan findes i spændet mellem det dionysiske og det

apollinske verdensbillede, hvor det dionysiske så skulle svare til den selvoverskridende del af dannelsen, og det apollinske til dannelsen og formningen af individualiteten. Det dionysiske er rusen og driften, og det sigter mod at overskride individets grænser. Herved ophæves selvet, og der opnås et større mytisk, mystisk og helligt fællesskab. Det apollinske er det modsatte: "det konstituerer selve det individualitetsforsikrende" (Hammershøj 2001, s. 29). Den er altså det, der fastholder selvet i en selvoverskridelse. En fuldstændig selvoverskridelse vil føre til en opløsning eller erodering af personligheden i det fællesskab, som den skred ind i.

Den klassiske dannelsesestænkning vægter det apollinske træk ved dannelse, idet selvet, i denne forbindelse ikke ophæves men udvides ved at deltage i et stadigt større, og mere alment fællesskab. Det senmoderne dannelsesbegreb vægter det dionysiske dannelsesstræk, idet selvudskridelsen er en hengivelse til et partikulært fællesskab, der ideelt er totalt, men på samme tid momentalt. De to dannelsesbegreber vægter de to dannelsesstræk forskelligt, men det er væsentligt, mener Hammershøj, at begge træk er til stede – hvis de ikke er til stede kan man, ifølge Hammershøj, ikke tale om dannelse. Det dionysiske træk ved dannelse har et slægtskab med den klassiske dionysiske kult, der tydeligst ses i situationer, der involverer begejstret og berusende masseadfærd – eksempelvis kan man pege på fodboldkampe eller teknofester (Ibid.).

Udover de to ovennævnte træk ved dannelsen, præsenterer Hammershøj et tredje træk i form af smagsdannelsen. Dette træk indebærer, at det enkelte individ formår at udvikle smag for, hvad der kan danne selvet, og hvornår man skal foretage overskridelser (Hammershøj 2001, s. 30). Man øver sig, med andre ord, i at smage på baggrund af mønstergyldige forbilleder – det, der smager bedre end andet, for således at blive i stand til at danne sig selv (selvdanne). Hammershøj peger på, at den klassiske dannelse bl.a. har haft kristendommen, humaniteten og nationaliteten som mønstergyldige forbilleder for smagsdommen. Ifølge Hammershøj er dette en fejlbehæftet tilgang, idet den mest har fokuseret på personlighedens dannelse, og kun i mindre grad har tænkt på overskridelsen til det større, og det større var her aldrig tænkt som socialitet. I Hammershøjs optik refererer den klassiske dannelsesestænkning altså til en æstetisk begunstiget klasse, og den er her af en personlighedsforsikrende karakter, men i langt mindre grad selvoverskridende. Hammershøj efterlyser en større grad af socialitet og mener, at dannelsesproblematikken må behandles

socialvidenskabeligt og socialfilosofisk (Ibid.), idet det klassiske humanistiske dannelsesindhold ikke har virket personligt forsikrende for de æstetisk mindrebemidlede klasser.

Med udgangspunkt i det dionysiske dannelsesstræk, og med henvisning til sociologen Michel Maffesoli, formulerer Hammershøj, at dannelsen er at opleve de andre i en dionysisk kult, så de individuelle forskelle udviskes i massen, og individerne synes at smelte sammen i et diffust og udifferentieret fællesskab. En dionysisk, mytisk enhedsfølelse, som selvoverskrider i en opløsning af individerne i massen. Hvor traditionelle fællesskaber har handlet om stabilitet, handler de nye socialitetsformer om forandring. Maffesoli kalder, ifølge Hammershøj, fællesskabsformer af denne slags for neo-tribalisme (Hammershøj 2001, s. 32). I modsætning til traditionelle stammefællesskaber er disse ustadige og omskiftelige samt lejlighedsvis og spontane. Deltagerne har ikke faste roller, og de vælger hver især, hvilke fællesskaber, de vil deltage i. Valget træffes ikke intellektuelt, men som en æstetisk afgørelse (Ibid.).

Dette, finder Hammershøj, harmonerer med Lars-Henrik Schmidts ide om gemenheden. Begrebet må, i forbindelse med det sociale, forstås som noget, der går forud for artikulerede fællesskaber. Gemenheden er altså det uartikulerede fællesskab. Gemenheden henter sit dannelses*potentiale* i den manglende artikulation, den defineres af individet, og dannelsen foregår ved individets udskridelse i *massen*, dvs. *det større gemene*. Begrebsindholdet af gemenheden består bl.a. i de betydninger, som er selvfølgelige og forudsætning for al anden betydningsdannelse. Gemenheden er altså den selvfølgelige og allerede installerede betydning – den er uartikuleret, men forudsætningen for enhver artikulation af betydningen. Den er vores sociale virkelighed, og vi tager den for givet, og erfarer den derfor først, når den forsvinder for os (Hammershøj 2001, s. 32). Henrik-Schmidt kalder dette for den *endnu ikke erfarede uenighed* (Ibid.). Med dette menes, at artikulationen af gemenheden opstår i en konflikt, hvor den bestemmer grænserne for fællesskab. Det uartikulerede fællesskab, der var "alle mener" bliver til henholdsvis "de mener" og "vi mener". Gemenheden transformeres via artikulation til noget andet (Ibid.). Den kan artikuleres på to måder; til en almenhed, hvor den gælder for enhver, eller en fælleshed, hvor den må gælde for samtlige i bestemte fællesskaber:

"Gemenheden kan i denne interpretation siges at artikulere sig i retning af almenhed ved at artikulere sig gradvist fra det uartikulerede ("det alle mener") til det

halvartikulerede ("det man mener") for at ende med at være fuldt artikuleret ("det enhver mener"). Og gemenheden kan omvendt siges at artikulere sig i retning af fælleshed ved at artikulere sig gradvist fra det uartikulerede ("det alle mener") til det halvartikulerede ("det vi mener") til at ende med at være fuldt artikuleret ("det samtlige mener")".

(Hammershøj 2001, s. 33)

Et væsentligt forhold ved gemenhedens funktion, som socialitetsform, er altså artikulationsmåde og artikulationsgrad. Selvdannelsen synes at betyde, at socialitetsformer bevæger sig mod at være rene fællesskaber, eller samvær for samværrets egen skyld (Hammershøj 2001, s. 33-34). Der kan, ifølge Hammershøj, hentes argumenter for disse forhold i Geo Simmels betragtninger på selskabelighed. Hverdagsagtige socialitetsformer (måltidet, moden m.m.) har det kendetegn, at de endnu ikke er størknet i formelle organisationsformer – dvs., de er ikke oprettet for at opnå noget (økonomiske fællesskaber, foreninger etc.). Selskabeligheden er således ærkeformen på socialitet, hvor formen er vigtigere end indholdet. Det drejer sig blot om at være sammen. Hammershøj mener, at selskabelighed kan løse socialitetens problem, dvs., modsætningen mellem individ og socialitet, idet individer udelukkende deltager for at være sammen, og fællesskabet udelukkende eksisterer med henblik på individer – individ og fællesskab er hinandens formål (Hammershøj 2001, s. 34).

I dette mener Hammershøj at se en tendens, hvor 'man' i mindre udpræget grad tilgår fællesskaber med instrumentel hensigt (for at opnå noget), men i større grad for samværrets skyld, med henblik på selvdannelse i det større gemene

Begrebet om selvdannelse ved selvudskridning i det større gemene har Hammershøj, som tidligere nævnt, i høj grad fundet i Lars-Henrik Schmidts tanker om dannelse, der bl.a. er udtrykt i artiklen *selvoverskridelse før og nu* (Schmidt 2002).

Udgangspunktet for Schmidts tanker baserer sig på, en erfaring med samtalens og oplysningens sammenbrud. Han er ikke principielt modstander af hverken oplysning eller samtalen, men finder ikke i samtiden lydhørhed for argumentet eller den faglige kompetence. Dette betyder, at en mening fra en fagligt uddannet ikke nødvendigvis bliver taget for pålydende. Uddannelse kvalificerer ikke længere på samme måde som tidligere, påpeger Schmidt. Han giver som eksempel

en række filosoficaféer, som han selv arrangerede, hvor hans oplæg blev mødt med tvivlende udsagn i retning af "jamen, det er jo bare din mening". Her peger Schmidt på, at han ingen autoritet havde til trods for sin uddannelse og faglighed (Schmidt 2002, s. 23).

"ingen tror længere på oplysningen, men vi skal have folk til at opføre sig ordentligt. Og hvordan får vi dem til det uden at kunne overbevise dem? Ved at de mener det samme som os – og det sker gennem dannelse."

(Schmidt 2002, s. 26)

Schmidt hævder, at det danske uddannelsessystem nærmest taler imod viden, indsigt og elitære synspunkter, med en henvisning til Grundtvig. Dette finder han paradoksalt, idet Grundtvig på ingen måde var antielitær (Schmidt 2002, s. 24).

Når demokratisering i sidste ende får den betydning, at alle meninger og udsagn er ligeværdige – uanset oprindelse – underminerer den sig selv, siger Schmidt (Schmidt 2002, s. 21-22). Han hævder i denne sammenhæng, at det er et tidstypisk træk, at alle bør have en mening om alt, og bruger i anledning heraf et eksempel om fru Jensen, der bliver spurgt til hendes holdning om de aktuelle flæskepriser. Schmidts pointe med dette eksempel er at illustrere, hvorledes fru Jensen, synes at skulle mene noget om dette i stedet for at vedkende sig, at hun ikke har dannet sig en mening om dette. Det er med baggrund i disse forhold, at Schmidt ikke ser noget håb for oplysningen som dannelsesideal. Med udgangspunkt i en social diagnostik af vores samtid vælger han derfor i stedet at fæstne sin lid til, hvad han mener, er en individuel selvudskridende praksis i forskellige oplevelsesrum, hvor individuel dannelse og individualitet udspringer af en erfaring med et fællesskab. Idet dannelseserfaringen er personlig, er det ikke altid indlysende, hvorledes den kan gøres almen (Schmidt 2002, s. 18). Socialiseringen er i Schmidts optik et mindstemål for dannelse. Den borger for en individuel identitetsstyrkelse (selvforsikring), men den skal ifølge ham, ikke nødvendigvis føre til en begrebsmæssig udvikling (en dannelsesmæssig opstigen).

Hvor både Hammershøj og Schmidt forstår den senmoderne dannelse som en radikal socialiseringsform, har Wolfgang Klafki formuleret et dannelsebegreb, der i højere grad baserer sig på mere klassiske forestillinger om dannelse. I denne sammenhæng er det dog væsentligt at pointere, at Klafki har rettet sit dannelsesbegreb mod undervisning og formel læring, der i nogen

grad hører pædagogikken og undervisningssituationen til. Det betyder, at det lystbetonede tilvalg, som Schmidt og Hammershøj taler om, ikke længere, udelukkende, er individets egen beslutning.

Kategorial- og almendannelse

Wolfgang Klafki, befinder sig indenfor den kritisk-konstruktive didaktik og er bl.a. kendt for sine dannelses teorier, hvor han bl.a. taler om *formal dannelse* og *material dannelse* (Klafki 2011, s. 14-19). I den materiale dannelses tænkning fokuserer man på stoffet eller objektet, hvor det alene har en dannelsesmæssig effekt. Her opdeler Klafki i to typer for material dannelse: *den klassisk materiale dannelse*, der fokuserer på en kulturel arv – f.eks. kanoniserede værker, og *den objektiv materiale*, der vægter alt indholdet i den pågældende kultur ligeværdigt, da alt i kulturen har sin kulturelle berettigelse (Dette kan ses som et udtryk for kulturens demokratisering). Det er i denne sammenhæng muligt at benytte billedet af individet som et tomt kar, der skal fyldes op med den nødvendige og af samfundet foreskrevne viden. Som modsætning til den materiale dannelses teori, har man indenfor den formale dannelses tænkning fokus på subjektet og dets egenskaber. Klafki opdeler ligeledes den formale dannelses teori i to typer: *de funktionelle formale dannelses teorier*, der fokuserer på menneskets udvikling til selvstændigt at kunne tænke, iagttage og vurdere, og *de metodiske dannelses teorier*, der fokuserer på at give individerne metoder, hvormed de bedre kan forstå deres omverden. I de formale dannelses teorier tages der altså udgangspunkt i subjektet, og i modsætning til det materiale har man her en forestilling om, at samfundet må tilpasse sig subjektets udviklingstempo. Her kan i stedet bruges et billede af individet som en spirende plante, der skal vandes og selv vokse sig stor (Laursen & Kristensen 2008, s. 14-15).

Klafki har gennem tiden udviklet en teori, der foreskriver, at dannelsen ikke kan være enten eller, da de begge er for ensidige. De to dannelses positioner korresponderer ikke med hinanden, og derfor må dannelsen foregå som en vekselvirkning mellem det formale og materiale (Klafki 2011, s. 14-19). På baggrund af denne erkendelse udviklede Klafki en ny teori, der kobler de to dannelses teorier sammen, hvilken han kalder *kategorial dannelse*. Carl Åge Larsen har formuleret et kort citat til at beskrive den kategoriale dannelse:

"Al forståelse indebærer tyding. At tyde er at kategorisere, og det, man ikke kan kategorisere, er u-tydeligt (en mørk tingest i tågen), uforståeligt (abracadabra). Forståelsen er kategorial, og da dannelse er forståelse, er dannelse kategorial"
(Graf 2004, s. 60).

I formidlingsmæssige sammenhænge må dannelsen forstås som kategorial, idet formidlingen mellem individet og stoffet sker i to samtidige og uadskillelige processer. Klafki betegner denne proces som den *dobbelt-sidede åbning*, hvilket betyder, at individet åbner sig for stoffet, og stoffet åbner sig for individerne (Ibid.). I forlængelse af den dobbelt-sidede åbning er målet at hjælpe individerne til at udvikle *'selvbestemmelse'* og *'solidaritetsevne'*, der peger på bl.a. *'medbestemmelsesevnen'* hos individet (Klafki 2011, s. 19). Her drejer selvbestemmelse og solidaritet sig om evnen til at kunne begrunde og reflektere - dette kan ses som individernes evne til rationel debat – herunder at udvikle sig følelsesmæssigt og handlekraftigt i forbindelse med en aktiv proces. Disse evner betragter Klafki som en nødvendighed for dannelsen, og han formulerer (Klafki 2011, s.69):

- Evnen til *selvbestemmelse* fordrer, at hvert enkelt menneske evner at tage ansvar for egne levevilkår, etiske og religiøse meninger, samt medmenneskelige og erhvervsmæssige meninger.
- Evnen til *medbestemmelse*, som forudsætter demokrati, og dermed mulighed og ansvar for "udformningen af vores fælles kulturelle, samfundsmæssige og politiske forhold".
- Evnen til at føle *solidaritet*, med de, der er afskåret fra en eller flere medbestemmelsesmuligheder, som følge af samfundsmæssige forhold, underprivilegering, politiske begrænsninger eller undertrykkelse – og det i en grad, der fordrer både deltagelse i forbedringen af deres kår og en empatisk indføling i deres situation.

(Klafki 2011, s.69)

Ovenstående elementer kan siges at være rettet mod individet, altså en selvdannelsesfordring, men Klafki peger på, at ovenstående tredeling udvikler sig netop til et alment dannelsesbegreb, da det peger på, hvordan vi kan og vil den anden i samfundet det godt.

Disse tre evner/elementer er centrale i Klafkis teori om den almene dannelse, og formidleren må altså være sig dette bevidst, og medtænke elementerne i sin præsentation eller formidling.

Ligesom Joli Jensen mener at finde progressive og konservative træk ved dannelsen både før og nu (Jensen 2003, s. 73), anerkender Klafki, at den konservative, elitære dannelsesestænkning, både er en historisk og en moderne realitet (Klafki 2011, s.70). Den kan imidlertid ikke, mener han, danne grundlag for en moderne dannelsesramme⁴. En sådan kan ikke dannes ud fra traditionelle forestillinger, heller ikke ud fra moderne medieforestillinger eller arbitrær videnskabelighed. I Klafkis optik tager en forståelsesramme for dannelse udgangspunkt i et institutionelt pædagogisk og politisk sigte, med andre ord: i fælles ønsker for fremtiden. Der er her tale om en instrumentalisering af dannelsesindholdet. I og med, at dannelsen er institutionel, og at ønskerne for fremtiden er fælles, mener Klafki, at dannelsen nødvendigvis må bestemmes som almen- og ikke udelukkende personlig selvdannelse. Han taler om almendannelse i en tredobbelt henseende:

- Han forudsætter et demokratisk princip for dannelsen, og den bliver dermed en borgerret samt en betingelse for selvbestemmelse. Derfor må den, ud fra en forestilling om retfærdighed, gælde for alle.
- Medbestemmelse og solidaritetsprincippet betyder, at almendannelse må have en forpligtende fælles kerne. Den forudsætter derfor, at man tilegner sig forestillinger, der gælder fælles problemstillinger, en fælles historisk bevidsthed, der ikke fastlåser individer, men fritstiller dem til selv at medvirke i udformningen af samtid og fremtid. Denne historiske bevidsthed er ifølge Klafki ikke længere udelukkende defineret nationalt, eller, for den sags skyld, Europæisk, men må opfattes som en global størrelse.
- Selvom dannelsen er almen, forudsætter den personlighedens frie udfoldelse, der foreskriver, *dannelse indenfor alle grunddimensioner af menneskelige interesser og evner*. Dannelse er altså dannelse:
 - Af den lystbetonede og ansvarlige omgang med egen krop.
 - Af de kognitive muligheder.
 - Af produktivitet i håndværksmæssig, teknisk henseende og i hjemmet.

⁴ Når Klafki taler om materialdannelse som en historisk størrelse i forhold til den klassisk-kanoniske dannelse, og samtidig hævder, at den er én af to elementer i den moderne kategorialdannelse, skal det ikke forstås derhen, at det historisk-kanoniske materiale ikke nødvendigvis indgår i moderne dannelse, men at en kvalificerende tilgang til materialet, der involverer en dom om det gode, på samme måde som i den klassiske dannelsesestænkning, indgår i kategorialdannelsen.

- Af medmenneskelige relationsmuligheder, m.a.o. socialiteten.
- Af den æstetiske iagttagelsesevne, formgivningsevne og dømmekraft.
- Af evnen til at træffe etiske og politiske afgørelser, samt til at udføre etiske og politiske handlinger.

(Klafki 2011, s. 70-71)

Dannelsen har yderligere nogle mere højtudviklede fordringer for individet. I forbindelse med evnen til at behandle problemer, og at gøre sin mening gældende, ved argumentation og samtale, er det vigtigt, at man lever op til fire grundlæggende holdninger og evner, siger Klafki:

- Dels må man være villig til kritik og selvkritik. Man skal kende udstrækningen og begrænsningen for standpunkter og begrundelser, og man må være villig til vedblivende at efterprøve dem.
- Man må være villig og have evne til at argumentere. Egne standpunkter og egen kritik skal kunne indgå i en samtale eller diskurssammenhæng på en, for anden part, forståelig måde. Man må være villig til at søge erkendelsesfremskridt, dvs., erkendelse, der er bedre begrundet, end den, man oprindeligt besad.
- Man må have empati for modpartens synsvinkel i forbindelse med en situation, et problem eller en handling. Målet er at holde processen i gang for at opnå en begrundet konsensus, der rækker udover en indledningsvis uoverensstemmelse.
- Man må have villighed og evne til en abstrakt overskridelse af paradigmatisk forhold. Dermed menes, at man skal være i stand til at sammenstille problematikker og udlede kausaliteter, der overskrider den enkelte forståelsesramme. Fx at miljøødelæggelser kan være forbundet med energiforbrug og energipolitik, som det kan ses, når vi taler om klimaændringer- og katastrofer. Andre begrebssammenstillinger ses i 'verdensøkonomiske vekselvirkninger' og 'globale følger af moderne ødelæggelsesvåben'. I disse problemstillinger beskæftiger vi os med begreber og politiske størrelser, der er sammensat af flere forskellige epistemologiske og geografiske rammer. Man kan sige, at dannelse fordrer en global tværfaglighed.

(Klafki 2011, s. 82-83)

Ovennævnte fordringer for dannelsen fører frem til kravet om at 'lære at lære', som Klafki belyser det. Det er nødvendigt at udvikle metodikken til selvstændigt, eller med andres hjælp, at iværksætte stadigt nye læreprocesser. Det er m.a.o. nødvendigt, for mennesker, at være åbne for nye erfaringer, samt for at sætte spørgsmålstejn ved ens hidtidige viden. Det er ligeledes nødvendigt at udvikle nogle grundkategorier, der kan danne grundlag for nye spørgsmål, erfaringer og synspunkter: fx, hvad er årsagen, hvordan er begrundelserne, er det en formodning eller en påstand, hvilke følger kan det have, hvilken sammenhæng indgår det i, eller i hvis interesse er det? (Klafki 2011, s. 92)

Ifølge Klafki er der altså nogle konkrete begrebsmæssige, sproglige og erkendelsesmæssige indholdsområder eller kompetencer, der er indeholdt i, og er forudsætning for, almendannelse. Det er vanskeligt at forestille sig, at individet på egen hånd skulle kunne udvikle dem alle sammen.

Klafki mener at finde sine dannelsesforestillinger i en historisk udvikling fra en ensidig satsning på det materiale til, i den helt moderne forståelse, det formale perspektiv på dannelse. I en komparativ analytisk bestræbelse vil vi i det følgende anvende de dannelsesbetragtninger, der er redegjort for hos bl.a. Klafki, Jensen, Skot-Hansen og Hammershøj, ved at forholde dem til den historiske udvikling af det danske folkebibliotek og den bibliotekslov, som udviklingen kommer til udtryk i. Dette vil kunne føre os til at besvare det i problemformuleringen anførte spørgsmål: Hvilke historiske dannelsesrationaler kan vi identificere for biblioteksinstitutionen, og hvilke ideologier har været på spil.

Analyse af biblioteksinstitutionens historiske dannelsesrationaler

Det, som Klafki kalder for material dannelse, forbindes med den klassiske dannelsesestænkning, dvs. det klassiske ideal, der er forbundet med den kulturelle arv. Perspektivet går forud for det, som Dorte Skot-Hansen kalder oplysningsrationalet, hvor hun nævner enhedskulturen som det, der skal danne borgere i en demokratisk retning. Ideologisk viser dette både tilbage til et dannelsesideal fra midten af 1800-tallet og enevælden, hvor dannelse havde en konserverende funktion på klassesamfundet, og frem mod det udgangspunkt, der herskede, da loven blev vedtaget, hvor borgerne skulle dannes liberalt-demokratisk.

Når Lars Hammershøj taler om, at det klassiske humanistiske dannelsesindhold ikke har virket personligt forsikrende for de æstetisk mindrebemidlede klasser, og Joli Jensen hævder, at kulturen bagudrettet har været elitær, samt at den har skullet udtrykke og bevare civilisationen og en privilegeret æstetisk position, skal oprindelsen til deres opfattelse formodentlig findes i denne periode.

Det, som Skot-Hansen berører med formuleringen 'dannelse i demokratisk retning', er naturligvis det demokratiligitimerende element ved folkebiblioteket, som hviler på fordringen om det enkelte menneskes frie og lige adgang "uden hensyn til social status". Denne fordring er nærmere beskrevet hos Ørom og Emerek. Sidstnævnte citerer biblioteksloven fra 1920 med formuleringen "[...] bibliotekerne skal give gratis adgang til hjemlån eller mod lav betaling for alle over 14 år. Det konservative og kanoniske element i tidens dannelsesstænkning er bevaret hos bibliotekstilsynet, idet man her havde til opgave at sikre alsidigheden af faglitteraturen og kvaliteten af skønlitteraturen. Det hedder, at det kun bør være 'godkendt' litteratur, der forefindes på biblioteket. Perioden er i overvejende grad præget af en stram kvalitetsstyring og peger først og fremmest tilbage mod det klassiske dannelsesmål – folk skal 'læses op', men opblødes lidt i lovrevisionen af 1931, hvor det kom til at hedde, at folkebiblioteket skulle:

"virke for almindelig udbredning af kundskaber og oplysning gennem faglig, skønlitterær og anden almendannende litteratur".

(Emerek 2001, s. 94)

En ordlyd, der er identisk med loven af 1950. Revisionen af 1931-loven er bl.a. motiveret i en opfattelse, der kan hentes hos Thomas Døssing, hvor han taler om den 'gamle' og den 'ny' oplysningsforståelse. Ørom citerer Døssing for at mene, at de gamle folkebiblioteker har svigtet, fordi de ikke er fulgt med tidens krav. Udvalget af litteratur er tilfældigt, og det implicerer et skel mellem de i befolkningen, der er tilgængelige for det højere åndsliv, og de, der ikke er det.

Døssing peger på det samme elitære og klasseforbundne træk ved dannelsen, som vi finder i Jensen og Hammershøjs kritik af tidligere tiders dannelse. Ifølge Døssing skal materialevalget henvende sig til alle samfundsborgere.

Ved den store lovrevision i 1964 kommer bibliotekets formålsparagraf til at lyde, at det skal *"fremme oplysning, uddannelse og kulturel aktivitet ved at stille bøger og andet egnet materiale vederlagsfrit til rådighed"*. Dette er ikke blot en modernisering af ordlyden, men rummer tillige den idemæssige fornyelse 'kulturel aktivitet', der peger mod materialevalgets demokratisering. Det er stadigvæk bogen, der udgør det primære medie, men der åbnes op for individets mulighed for indflydelse på, hvad biblioteket skal indeholde. Vi nærmer os dermed Klafkis forestilling om objektiv material dannelse, hvor alle kulturudtryk i nogen grad ligestilles. Dette udgangspunkt peger forsigtigt frem mod formaldannelsen, hvor fagligheden nedprioriteres til fordel for de iboende menneskelige evner og kompetencer. Der er desuden en antydning af en bevægelse frem mod det dannelsesrationale, som Dorte Skot-Hansen benævner det sociale forandringsrationale. Forbindelsen til Klafkis formaldannelse kan især ses i den debat om det skønlitterære materialevalgs demokratisering, der hersker i bibliotekskredse i slutningen af '60erne og i den kulturpolitiske redegørelse fra '69, der nedtonede bibliotekets oplysningsforpligtigelse. Disse forhold lægger begrænsninger på bibliotekarens faglige påvirkning af brugerens oplysningsprojekt, og overlader det i højere grad til ham selv.

I Skot-Hansens optik er der stadig tale om, at den tænkte forandring i forandringsrationalet skal foregå gennem oplysning. Når Ørom, med baggrund i den kulturpolitiske redegørelse, erklærer, at folkebibliotekets oplysningsprojekt ophører på dette tidspunkt, stiller Skot-Hansen sig i opposition til dette.

Når Døssing i mellemkrigsårene peger på, at materialevalget i biblioteket er udtryk for en 'gammel' oplysningsforståelse, der ikke tager hensyn til almuens interesser, begynder bevægelsen frem mod materialevalgets demokratisering. Ideologisk er dette en social betragtning, der i nogen grad kan siges at finde sit ultimative udtryk i '60ernes og '70ernes tanker om velfærdsstaten og den sociale retfærdighed. I oplysningsmæssig sammenhæng knytter trappetrinsteorien samme forestilling til ideen om Individets myndiggørelse/empowerment.

Den individualisme, som gradvis kommer mere og mere til udtryk i dannelsesforestillingerne, udgør også i nogen grad slutstenen i den bevægelse mod en ensidig satsning på formaldannelse, som Klafki mener at se.

En anden ideologisk størrrelse, som kommer til at præge dannelses tankerne er det 'Neo-liberale Nybrud', som igennem '80erne kommer til at betyde en optrapning af det, som Hvenegaard og Jochumsen kalder en 'målrational instrumentalisering'. Skot-Hansen taler i denne sammenhæng om, at kultur ligefrem skulle opfattes som redskaber, der skulle berige arbejdsløse, tiltrække turister eller få erhvervslivet til at interessere sig for en given egn. Den liberale udvikling fortsætter i retning af en mere enkel økonomisk instrumentalisering af kulturen, hvor det i højere er kulturens markedsværdi, der kommer i fokus. Kulturen har værdi i forhold til dens popularitet og salgsmæssige potentiale. Med denne værdisætning af kulturen kan vi pege på det, som Skot-Hansen kalder for 'underholdningsrationalet'.

Analyse af instrumentaliseringskritikken

Idet Bibliotekets rolle i bestemmelsen af dannelsesindholdet nedtones, og markeds kræfterne og individets indflydelse forøges, peger udviklingen hen imod de dannelsesforestillinger, vi finder hos Joli Jensen, Hammershøj og Schmidt. Joli Jensens og Hammershøjs forestillinger er i nogen udstrækning funderet i en kritik af klassisk dannelse og instrumentalisering, og det fører os naturligt frem til problemformuleringens andet spørgsmål:

Hvorfor har instrumentalisering af kulturen givet anledning til kritik, og kan den kritik imødegås, og hvad er et tidssvarende bud på dannelse?

I Joli Jensens forståelse af begrebet instrumentalisering ligger, som tidligere anført i opgaven, en opfattelse af kultur som redskab til at forandre mennesker – et redskab til at danne dem. Dannelse bliver i både Jensens og Hammershøjs optik til et spørgsmål om klassesætning og elitær dominans, og hun finder grund til modstand imod det forhold, at én klasse vil opdrage en anden til at dele sin smag.

Når hun kalder den instrumentaliserede finkultur for en 'kulturel spinat', som man forsøger at tvinge ned i halsen på de kulturelt underernærede borgere, kan hun finde støtte hos Hammershøj, når han taler om, at finkulturen ikke understøtter de anderledes disponeredes personlige selvforsikring. I Jensens perspektiv skal kunsten og kulturen værdsættes for deres egen skyld. Deres værdi ligger i oplevelsen, og oplevelsen samt den smagsmæssige dom tilhører individet.

Noget lignende kan man finde hos Hammershøj, når han taler om, at smagsdannelsen er overladt til individet.

Klafki, Derimod, hævder, at dannelse ikke udelukkende kan være personlig selvdannelse, men, nødvendigvis, må være almen. Hans krav til indholdet af dannelse er, med baggrund i en forestilling om, at individet har medbestemmelse og skal være solidarisk, at det (indholdet) skal have en forpligtende fælles kerne. Udgangspunktet for hans overvejelser bunder i didaktik og undervisning, og han antager derfor, at hjælp til læreprocesser ikke nødvendigvis er af det onde.

Jensen mener også, med sin spinat-allegori, at kulturens instrumentalisering i retning af at fremme dannelse, rækker udover kulturens potentiale. Hun modstiller instrumentaliseringen af kulturen med det, hun kalder det ekspressive perspektiv på kulturen. I det ekspressive perspektiv ligger der en større respekt for kunstens autonomi – hvad den er i sig selv, og hun forsøger derfor at rette opmærksomheden mod selve den æstetiske oplevelse af kunsten som et udgangspunkt for kulturel politik og aktivitet. Hendes forestillinger er inkluderende, hvad angår den kommercielle og populære kultur, og de peger derfor meget tydeligt i retning af Skot-Hansens underholdningsrationale, hvor der er et fokus på underholdningsaspektet, og hvor man i en dannelsessammenhæng ikke sætter spørgsmålstegn ved folks smag.

Dorthe Skot-Hansen kan også, med dette udgangspunkt, finde en vis berettigelse for et ekspressivt perspektiv. Hun konstaterer dog med sine mere nøgterne betragtninger på kulturpolitik, at det i længden vil blive en vanskelig sag at gøre krav på skattemidler, hvis man ikke må hævde en nytteeffekt. Bevillinger kræver ikke bare et *hvad*, men også et *hvorfor*. Spørgsmålet om *hvorfor* er formålsrettet, dvs., fordrer en angivelse af, hvad vi skal bruge kulturen til, og vi er derfor allerede godt på vej til at instrumentalisere den.

Joli Jensen finder, som tidligere nævnt, et kritikpunkt i det, hun beskriver som den klassiske instrumentaliserende dannelses formål: Dels at være konserverende – bevare og udtrykke civilisationen – og dels at være radikaliserende, hvor status quo skal udfordres. I det konserverende element kan vi igen ane Klafkis materiale dannelse, og selvom det ikke er den historiske materiale dannelse, som han mener, skal indgå i kategorialdannelsen, er den forpligtende kerne han forestiller sig, udtryk for det konserverende element, som Jensen taler om. Når Lars-Henrik Schmidt og Lars Geer Hammershøj taler om selvoverskridelse som et element ved

dannelse, og når Klafki nævner nysgerrighed og villighed til at søge ny erkendelse som en af de fire grundlæggende holdninger, der fordres for dannelse, er det på den anden side et udtryk for den samme radikaliserende effekt ved den personlige dannelse, som Jensen beskriver i forhold til den institutionelle dannelsesfunktion.

Jensens tanker om kultur og instrumentalisering er i sin konsekvens udtryk for en individualistisk forestilling om kulturoplevelse, som hun kalder et ekspressivt perspektiv. Schmidt og Hammershøj opererer ligeledes med et individualistisk greb på dannelse. De forankrer begge dannelsen i socialiseringen, og den 'selvoverskridende selvforsikring', og Hammershøj nævner techno-festen som et eksempel på, hvad individet kan skride over og ud i. det er heller ikke en urimelig forestilling, set i relation til Klafkis dannelsesfordring, hvor individet bør søge erkendelse, men når det overlades til individet at afgøre, om der skal skrides ud i andet end lystbetonede oplevelser, når der ikke stilles krav til at oplevelserne skal varieres, og når de erfaringer, der gøres kun delvist repræsenterer noget artikuleret, er det svært at få øje på noget væsentlig niveau i erkendelsen. Det er da heller ikke et krav i den forestilling som hhv. Hammershøj og Schmidt gør sig om dannelse.

Det banale, det enkle, eller det nærmest kultiske ved de lystbetonede udskridelser, som Schmidt taler om, beskriver han som udskridelser i Gemenheden, eller det uartikulerede fællesskab.

Hammershøj bruger endda, i samme forbindelse, teori for socialisering i forhold til den allermest banale sociale sammenkomst. Teorien og Hammershøjs argumentation taler om det lille middagsselskab. Socialisering på det plan er vel nærmest en nyfortolkning af Emma Gad.

I Klafkis forestilling om personlighedens frie udfoldelse, der er en forudsætning for almen dannelse, og som han kalder 'dannelse indenfor alle grunddimensioner af menneskelige interesser og evner', indgår dannelse af socialiseringen som et element blandt seks, hvor de andre er: dannelse af den lystbetonede og ansvarlige omgang med egen krop⁵, dannelse af de kognitive muligheder, dannelse af håndværksmæssig produktivitet, dannelse af æstetiske kompetencer, dannelse af etiske og politiske kompetencer.

⁵ Spørgsmålet er, om dette kunne ses som et udtryk for det samme som 'det dionysiske' hos Schmidt og Hammershøj, men formuleringen 'lystbetonede og ansvarlige' antyder, at Klafki taler om en mere afdæmpet kropslighed.

Selvom det umuligt kan være Klafkis hensigt, at det dannede og dannende individ skal være lige kompetent inden for alle aspekter af disse grunddimensioner, er det indlysende, at han stiller noget større krav til individet i dannelseshenseende.

De dannelsesforestillinger, som vi har beskæftiget os med herover, fra hhv. Klafki, Schmidt og Hammershøj, har drejet sig om dannelsen set fra individets perspektiv. Det vil fortsat spille en rolle, men nu vil vi igen rette blikket mod dannelsen, som den tager sig ud fra det samfundsmæssige, eller det institutionelle perspektiv, i en tid, hvor dannelsesindholdet i høj grad er overladt til individet.

Analyse af folkebiblioteket i vidensamfundet

I 'Folkebiblioteket i videnssamfundet' skitserer de tre forfattere en model for fremtidens folkebibliotek med fire indholdselementer. Et 'læringsrum', der refererer til et dannelsesrationale om uddannelse, som kan ses et udslag af det klassiske oplysningsrationale – i den forstand, at det skal højne borgerens oplysnings- og uddannelsesniveau. Uddannelsen opererer i et forhold mellem formel og uformel læring. Et læringsperspektiv i dette spænd, imellem formel og uformel læring, kan ligeledes sættes i forbindelse med Klafkis forestillinger om Kategorisdannelse.

Et 'inspirationsrum' med reference både til oplevelsesøkonomien og underholdningsrationalet – som de er beskrevet hos Skot-Hansen (2006), men samtidig refererer kulturmaterialer og oplevelser til oplysning i en moderne forstand, hvor deltagelsen og dannelsen er kvalificeret af individet. Den kan også ses i forbindelse med en individualiseret dannelsesfigur, som den er beskrevet hos Schmidt og Hammershøj.

'Møderummet' kan ses som udtryk for bibliotekets oprindelige legitimerende rolle i forhold til demokratiet, hvor der var fokus på fri og lige adgang til viden uanset stand. Oplysningsperspektivet ser i nogen grad ud som det, der var gældende ved folkebibliotekets fødsel. forfatterne tager i rapporten forbehold for denne legitimerende funktion, og de mener, at den vil blive nedtonet i en fremtidig medievirkelighed. Dette rum kan facilitere den evne til medbestemmelse, som Klafki fordrer hos individet i forbindelse med den almene dannelse.

'Det performative rum' kan, i nogen udstrækning, ses som et udtryk for Joli Jensens ekspressive logik, hvor der er fokus på individets eget kreative udtryk. Den kan ligeledes betragtes som et udslag af den individualisme, der gør sig gældende i Schmidt og Hammershøjs forestillinger om personlig selvovertagelse og udskridning. Her vil oplevelsen blot tage sit udgangspunkt i en kreativ proces.

Dorte Skot-Hansen er medforfatter på rapporten, og denne model for biblioteksrummet illustrerer, når de forskellige rum bliver sat i forbindelse med dannelsesrationaler af forskellig oprindelse, i nogen udstrækning den opfattelse, som hun andetsteds har udtrykt – at forskellige dannelsesrationaler ikke er afsluttede historiske instanser, men derimod blivende størrelser, som fungerer dynamisk og sideløbende.

Analyse af de ophavsretlige udfordringer for biblioteket

I 'folkebiblioteket i vidensamfundet' udtrykker forfatterne, at biblioteket fremover kommer til at operere i et nyt medielandskab, hvor elektronisk materiale vil få større indflydelse. Dette er bl.a. relevant i forbindelse med e-bogen og de ophavsretlige udfordringer, der har været berørt i debatten om omkring de to e-bogsplatforme ebib.dk og Ereolen.dk. Tredje og sidste afsnit i analysen retter sig mod det sidste spørgsmål i problemformuleringen: Hvordan kan biblioteket praktisere nuværende eller fremtidige ideer om dannelse og instrumentalisering af kultur, i en virkelighed, hvor materialeudvalget er udfordret af forskellige medier, markedsbetingelser og lovgivning om ophavsret. Det helt grundlæggende problem for biblioteket, i forbindelse med e-materialer, er beskrevet i Hielmcrones skitsering af lov om ophavsret, hvor det fremgår, at e-materialerne ikke, som de fysiske materialer, er underkastet en købsaftale, men i stedet distribueres via licensaftaler. I forbindelse med instrumentalisering og dannelses tanker, har biblioteket en forpligtelse til at stille materialer til rådighed for borgerne, i kraft af en demokratiligerende forestilling om fri og adgang til viden for enhver uanset stand. Denne forpligtelse sammenholdt med oplysningsforpligtelsen er truet bl.a. ved forlagernes enegang i oprettelsen af e-bogsplatformen ebib.dk, hvor dette kan medføre et markant stigning i bibliotekets driftsomkostninger, og en indskrænkning i bibliotekets mulighed for indflydelse på materialeudvalget. Denne indflydelse på materialeudvalget er afgørende i forbindelse med bibliotekets forpligtelse på aktualitet alsidighed. Problemerne opstår kun under den forudsætning,

at biblioteket vælger at satse på e-materialer, men biblioteket yderligere pålagt, i nogen udstrækning, at sidestille materialerne. Det er derfor et spørgsmål om, hvorvidt biblioteket, ud fra aktuelle lovgivning, har et valg i forbindelse med anskaffelse af e-materialer.

Konklusion

I Joli Jensens optik er al instrumentalisering uønskværdig og uhensigtsmæssig, uanset, om målet er; dannelse, oplysning eller fremme af demokrati. Ikke desto mindre er det, hvis man mener, at målene kan indfries af kulturen, samt at de er gode og nyttige mål, vanskeligt at tilgodese Joli Jensens tanker om det ekspressive kunst- og kulturbegreb. Det bør dog nævnes, at hun selv har en forestilling om kunsten og kulturens berettigelse. Hun finder den i oplevelsen, og hun mener på den måde at flytte fokus til, hvad kunsten er i det konkrete tilfælde – og væk fra, hvad den gør. Hun advokerer for et autonomt og mangfoldigt kunst og kulturbegreb. Dette kan vi ikke entydigt erklære os uenige i, men vi mener, med henvisning til Skott-Hansen, at hun i sin yderste konsekvens kommer til at afmontere muligheden for en institutionel kulturpolitik - hvordan skal en institution som biblioteket, fungere i en samfundsøkonomisk virkelighed, hvis det ikke er muligt at fastsætte mål, og hvis den ikke kan anvende materialer til at indfri målene?

Jensen ønsker med andre ord et opgør med den udvikling i dannelsesetænkningen, som man kan aflæse i den danske bibliotekslov og dens historiske udvikling, hvor der kan påvises en fortløbende instrumentalisering, og hvor materialevalget – det, som er fundet egnet, har skullet bidrage til den enkelte borgers oplysning, dannelse og uddannelse. Kulturens instrumentalisering har på denne måde skullet virket fremmede for den demokratiske proces.

Når Laars Geer Hammershøj og Lars-Henrik Schmidt tager udgangspunkt i individet og individets socialisering, og på den måde reducerer dannelsen til en meget grundlæggende og banal figur, og når det forhold, som selvoverskridelsen, og dermed dannelsen, skal foregå i, har et begrænset sprogligt og begrebsmæssigt udtryk, er det et spørgsmål, om man stadig kan kalde det dannelse. Især hvis man sammenstiller det med Klafkis positive forventninger til det dannende og dannede individ. I Klafkis perspektiv skal der stilles krav til, både til individet og til det indhold, som skal være dannende. I den sammenhæng, står det i udtalt grad klart, at dannelsen så må kunne noget mere end at være selvoverskridelser, og især overskridelser, der oven i købet udelukkende er

lystbetonede. Vi mener, at forfatterne Schmidt og Hammershøj har ret, når de taler om, at individet skal selvoverskride, men vi er af den opfattelse, at individet skal kunne mere end det.

Som det fremgår af det redegørende materiale og den analyserende del af opgaven, kan dannelses-tænknngen i biblioteket anskues ud fra to forskellige tilgange: En stærkt individualistisk tilgang, eksemplificeret ved Joli Jensens ekspressive perspektiver på kulturen og Schmidts og Hammershøjs ideer om den selvoverskridende selvforsikring. En mere klassisk forestilling om dannelse, som den traditionelt har taget sig ud for institutionen, kan vi finde i Klafkis kategorialdannelse, hvor der stilles krav til det dannende materiale og det individ, der befinder sig i en dannelsesproces.

Klafki kommer i konflikt med de senmoderne forestillinger, som vi finder hos Schmidt og Hammershøj, fordi han ikke anerkender den samtidsdiagnose, som Schmidt stiller som udgangspunkt for dannelsen. I Schmidts motivation for at tænke sin samtidsdiagnose ind i dannelsen ligger en præmis om, at den klassiske dannelse er håbløs, når ungdommen ikke anerkender uddannelse, argumentation og samtale som kvalificerende for viden. Den optik er foruroligende, når man betænker, at Schmidt har en overordnet funktion på et pædagogisk universitet. Klafkis forestilling om dannelse tager netop udgangspunkt i både den formelle og uformelle læring. Dette giver mening, når man medtænker, at biblioteket ikke har mulighed for at påvirke brugerne ud fra andet end en lystbetonet tilgang. Hvis den formelle uddannelse, i skikkelse af Schmidt, opgiver at opdrage de kommende generationer til en forståelse for samtalen og argumentationen, og blot affinder sig med det pædagogiske autoritetstab, der er forbundet med status quo, så er instrumentaliseringen af biblioteksinstitutionen og kulturen muligvis en tabt sag. Dertil vil Hammershøj og Schmidt sige, at unge mennesker hellere vil opleve og udskride, end at sidde fordybet med 'gammel' dannelseslitteratur, hvilket efterlader biblioteket i en ny rolle – det skal facilitere disse udskridningsmuligheder.

Når Skot-Hansen m.fl. i rapporten 'folkebiblioteket i vidensamfundet' modellerer det firefløjede biblioteksrum, er det i nogen grad et udtryk for det individualistiske perspektiv på dannelse. I deres forståelse af et moderne bibliotek ligger forestillingen om et kulturcenter i en målrationel oplevelsesøkonomisk instrumentalisering. 'Folkebiblioteket i vidensamfundet' beskriver en

udviklingstendens, hvor folkebiblioteket i høj grad fjerner sig fra sin oprindelige ide, sådan som den formuleredes af Døssing. Dette er der ikke nødvendigvis noget negativt i, men med inddelingen af folkebiblioteket i de fire rum, kan vi se, at biblioteksarbejde, sådan som styrelsen anbefaler, i højere grad end tidligere, vil skulle virke som et oplevelsesrum og som et innovationsfremmende 'center', fremfor et sted for oplysning – det underholdningsdrevne bibliotek viser hen imod det, som Skot-Hansen citerer kulturpessimister for at benævne en festivalisering af kulturen. Underholdningsaspektet og oplevelsescentret kan måske nok støtte biblioteket, hvis det nøje fokuserer på sin kerneydelse: bibliotekskompetencerne og dannelsen.

Ved at fortsætte mod den sammensatte kulturkonstruktion, ad den vej, som rapporten foreslår, kan man stille spørgsmålet, om det stadig er rimeligt at kalde dette center for bibliotek – her henviser vi til begreberne 'biblion' og 'theke', der ifølge Nan Dahlkild betyder bogopbevaringssted, eller i en moderne udlægning; opbevaringssted for dokumenter og medier. Dokumenter og medier træder naturligt ind i videns- og dannelsesmålsætninger, men den udvikling, som rapporten anslår, sigter mod et mindre udpræget fokus på biblioteksfunktionerne. Hvis disse gradvist forsvinder, og bibliotekerne skal til at formidle kultur på en så underholdende måde som muligt, kan man spørge, om stedet stadig skal hedde bibliotek, og om funktionerne skal varetages af en bibliotekar. Hvis bibliotekarprofessionen sigter mod en udvikling for deres arbejdspladser, der afmonterer deres egen faglighed, er det muligvis på vej til at afvikle deres egen eksistens.

Når der måske kan anes en farbar vej mod instrumentalisering og klassisk dannelse, er det i lyset af Klafkis forestillinger om kategorialdannelse, blot kan biblioteket ikke gøre det alene. Alle samfundets institutioner er nødt til at trække på samme hammel. Den grundlæggende forståelse for, hvordan samtale, argumentation og viden forholder sig til hinanden, og hvordan de er forbundet med biblioteket, må også udspringe af den formale læring og folkeskolen. Staten må i dette perspektiv bakke op om den grundlæggende fordring, så biblioteket især kan koncentrere sig om at facilitere de dannelsessøgende væsener, der nu vil opsøge det, og samtidig lokke for resten i et underholdningsperspektiv. Her er det naturligvis, når der tales om en positiv indstilling til instrumentalisering, i endnu højere grad vigtigt, at biblioteket har mulighed for at bestemme materialeudvalget.

Det kan være et problem allerede nu, i den forstand, at hvis e-bogen skal indgå i bibliotekernes tilbud, er der med baggrund i aftalerne for licensbelagt materiale, et problem i at styre udbuddet. Når licensaftalerne baserer sig på Forlagenes egen platform, ebib.dk, kan forlagene principielt trække udgivelsen ud af den samlede mængde af materiale, når det passer dem. Bøgerne indgår kun i bibliotekets udvalg, så længe licensen er betalt, og hvis bevillingerne løber ud, forsvinder de. Der kan, fordi nogle kommuner i øjeblikket indkøber licenser lokalt, forekomme uoverensstemmelser imellem de tilbud, der gives i forskellige kommuner. Hvis denne sidste mulighed bliver mere end en hypotetisk størrelse, ryger den demokratilegitimerende funktion for biblioteket, der er forbundet med fri og lige adgang til viden. I øjeblikket kun for et lille materiale udsnit, men problemet vil vokse i takt med at mængden af e-bogsudgivelser tager til.

Det er tydeligt, at flere og flere titler også vil udgives som e-bøger, og at der samtidig er flere, der kun udgives som e-bøger. Hvis den andel af bøger, der kun udkommer som e-bøger kommer i overtal, er biblioteket i knibe i forhold til at kunne tilbyde et varieret udbud af materialer. Som det er nu er der allerede problemer forbundet med at opfylde kravet om materialernes ligestilling. E-bogen er i øjeblikke en dyr størrelse for biblioteket.

Litteratur

- Balslev, Søren Staal (2013): *Aktør i gamingaktiviteter*. Weekendavisen, 1. marts 2013, Bøger, s. 4
- Duelund, Peter (2002): *Kulturpolitik i et nordisk perspektiv – Oplæg til Nordisk Kulturråds årskonference 2002*. Peter Duelund og Nordisk kultur institut
- Duelund, Peter (2003): *Den nordiske kulturmodel – historie, erfaringer og udfordringer*. Nordisk kulturinstitut, København.
- Emerek, Leif (2001): *At skrive bibliotekshistorie. Om grundlæggelsen af det moderne folkebibliotek i Danmark*. I: Audunson og Lund (red.): *Det siviliserede informationsfund*. Fagbokforlaget.
- Emerik, Leif m.fl. (2006): *Folkebiblioteket som forandringsrum*, 1. udg., 2. opl. Danmarks biblioteksforening og Danmarks biblioteksskole.
- Fibæk, Per Laursen & Hans Jørgen Kristensen (2008): *Didaktik - et overblik* Gyldendalske boghandel
- Graf, Stefan Ting (2004): *Fylde og form*, Forlaget Klim.
- Jensen, Joli (2003): *Expressive logic: a new premise in arts advocacy*. In journal of arts management, law, and society; Spring 2003; 33,1; law module pg. 65
- Klafki, Wolfgang (2011): *dannelsesteori og didaktik – nye studier*, 3. udg., 1. oplag. Forlaget Klim, Århus.
- Niegaard, Hellen (2013): *Hvad er den bedste model til udlån af e-bøger?* Danmarks Biblioteker, 17. årgang, Nr. 1, februar 2013
- Vodsgaard, Hans Jørgen (2011): *Metoder til læringsvurdering – et nordplus voksenprojekt*, 1. udg., 1. opl. Interfolks forlag.
- Ørom, Anders (1993): *Oplysning, demokrati og dannelse* In Dahlkild, Nan, Erland Munch-Petersen, Anders Ørom (1993): *Kultur- og idéhistorie: en essaysamling til BDI-uddannelsen*.

Internetressourcer

- Elmelund, Rasmus (2013): *Forlagene intensiverer splid om e-bøger*, Avisartikel, <http://www.information.dk/460313> (sidst set mandag d. 27/5 2013)
- Kulturministeriet (2013): *Bekendtgørelse af lov om biblioteksvirksomhed*. <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=145152> (sidst set mandag d. 27/5 2013)
- Kulturstyrelsen (2012): *Rapport om e-bogens udvikling på folkebibliotekerne*. Kulturstyrelsen, København. <http://kum.dk/Documents/Publikationer/2012/Rapport%20-%20e-bogens%20udvikling%20p%C3%A5%20folkebibliotekerne.pdf> (sidst set mandag d. 27/5 2013)
- Mønsted, Sabine (2013): *Blandet modtagelse af ebib.dk*. http://perspektiv.bf.dk/Nyheder_BPR/2013/EbibEnBladetModtagelse
- Nebelong, Ellen (2013): *E-bøger: Forlagene sætter tommelskruerne på folkebibliotekerne*. Avisartikel, <http://denkorteavis.dk/2013/ebib-dk/> (sidst set mandag d. 27/5 2013)
- Skot-Hansen, Dorte, Casper Hvenegaard Rasmussen og Henrik Jochumsen (2010): *Folkebiblioteket i vidensamfundet*. Styrelsen for bibliotek og medier, København. http://www.kulturstyrelsen.dk/fileadmin/publikationer/rapporter_oevrige/folkebib_i_vidensamfundet/pdf/Folkebib_i_videnssamf.pdf (sidst set mandag d. 27/5 2013)

Supplerende litteratur

- Andersen, Jack, Henrik Jochumsen & Casper Hvenegaard Rasmussen (2008): *At forstå biblioteket – en introduktion til teoretiske perspektiver*. Danmarks biblioteksforening, Danmarks bibliotekskole.
- Duelund, Peter (1995): *Den danske kulturmodel – en idepolitisk redegørelse*, 1. udg. Forlaget Klim, Århus.
- Jensen, Joli (2002): *Is art good for us?* Roman & Littlefield Publishers, Inc. Oxford.
- Rosenmeier, Morten & Stina Teilmann-Lock (red.) (2011): *Ophavsretten i krise*. Jurist- og økonomforbundets forlag.
- Rosenmeier, Morten (2010): *Ophavsret for begyndere en bog til ikke-jurister*, 2. udg, 1. opl. Jurist- og økonomforbundets forlag.
- Schreiber, Trine & Hans Elbeshæsen (red.) (2. opl. 2009): *Bibliotekarerne – en profession i et felt af viden, kommunikation og teknologi*. Samfundslitteratur.
- Strunck, Kirsten (2002): *Katalogiseringsteori*, 2. udg. Danmarks Biblioteksskole, København.